

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему: «Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів»

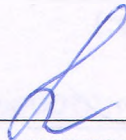
Здобувача вищої освіти
бакалаврського рівня
ПСБ-20-1 групи,
спеціальності 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

підпис ЗВО

Петраш К.О.

Науковий керівник

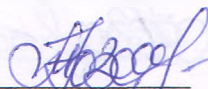

підпис наукового керівника

Деніжна С.О.

к. пед. наук, доцент

Гарант освітньо-професійної
програми

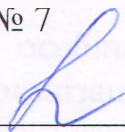

підпис гаранта ОПП

Заушнікова М. Ю.

к. психол. наук, доцент

Допущено до захисту за рішенням кафедри
психології, педагогіки та суспільних дисциплін
протокол від «01» грудня 2024 р. № 7

підпис

Петухова І.О.

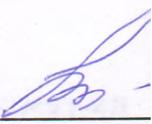
к. психол. наук, доцент

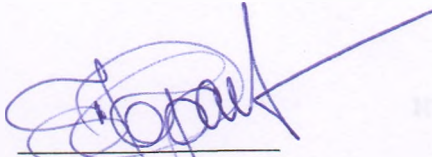
Завідувач кафедри

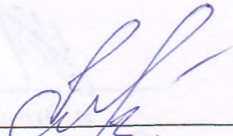
Ірпінь – 2024

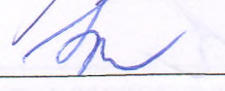
Реєстрація № 1 06.06.24 O. A. Demchenko
(дата) (підпис відповідальної особи)

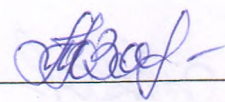
Результати перевірки до захисту
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 72/4 10.06.24
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: S. I. Korsun
(підпис) (ініціали, ПІБ)

Члени комісії: O. G. Lyovkina
(підпис) (ініціали, ПІБ)

 I. O. Petukhova
(підпис) (ініціали, ПІБ)

 M. Yu. Zausnikova
(підпис) (ініціали, ПІБ)

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

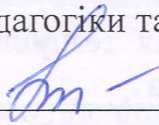
Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Психологія»

Затверджую:

Завідувач кафедри психології,
педагогіки та суспільних дисциплін

 I.O. Петухова

вдання на кваліфікаційну роботу

обувача вищої освіти

Петраш Каріни Олександрівни

різвище, ім'я, по батькові)

Тема кваліфікаційної роботи: **«Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів»**

Затверджена наказом ректора від 04.10.2023 № 1292

Термін подачі закінченої роботи: 24.05.2024

Мета дослідження полягає в теоретичному й емпіричному дослідженні змісту структурних компонентів соціального інтелекту психологів та в розробці психологічних засобів формування соціального інтелекту в умовах вищого навчального закладу.

Об'єкт дослідження – соціальний інтелект як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – особливості формування когнітивного, емоційного і комунікативно-організаційного компонентів соціального інтелекту у психологів.

Базою дослідження є заклади вищої освіти.

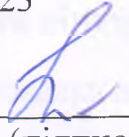
1. Вихідні дані: Загальна вибірка склала 6 досліджуваних студентів 1-го курсу 1-го року навчання. Вік досліджуваних від 17 до 21 років.

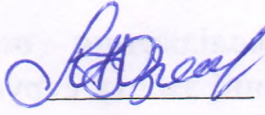
2. Перелік графічного матеріалу містить 3 таблиці.

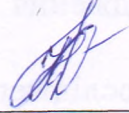
3. Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	15.09.2023	15.09.2023
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	01.11.2023	01.11.2023
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	01.04.2024	01.04.2024
4.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	01.05.2024	01.05.2024
5.	Публікація тез у збірнику наукових матеріалів	01.05.2024	01.05.2024
6.	Попередній захист роботи	10.05.2024	10.05.2024
7.	Отримання відгуку керівника роботи	16.05.2024	16.05.2024
8.	Отримання зовнішньої рецензії	20.05.2024	20.05.2024
9.	Допуск роботи зав. кафедри до захисту	24.05.2024	24.05.2024
10.	Захист роботи	10.06.2024	10.06.2024

4. Дата видачі завдання «10» жовтня 2023

5. Керівник кваліфікаційної роботи: (підпис) С.О. Деніж (ініціали, ПП)

6. Керівник освітньо-професійної програми: (підпис) М.Ю. Зауш (ініціали, Г)

7. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти (підпис) К.О. Петра (ініціали, Г)

АНОТАЦІЯ

«Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів»

Мета дослідження полягає в теоретичному й емпіричному дослідженні змісту структурних компонентів соціального інтелекту психологів та в розробці психологічних засобів формування соціального інтелекту в умовах вищого навчального закладу.

Об'єкт дослідження – соціальний інтелект як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – особливості формування когнітивного, емоційного і комунікативно-організаційного компонентів соціального інтелекту у психологів.

Базою дослідження є заклади вищої освіти.

У **першому** розділі здійснено теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми дослідження, визначалися вихідні позиції дослідження: актуальність, мета, завдання.

У **другому** розділі наводяться результати вивчення соціального інтелекту у майбутніх психологів.

ABSTRACT

"Features of the formation of social intelligence in future psychologists"

The purpose of the study is the theoretical and empirical study of the content of the structural components of the social intelligence of psychologists and the development of psychological means of forming social intelligence in the conditions of a higher educational institution.

The object of research is social intelligence as a socio-psychological phenomenon.

The subject of the study is the peculiarities of the formation of cognitive, emotional and communicative-organizational components of social intelligence in psychologists.

The basis of the research is institutions of higher education.

In the first section, a theoretical analysis of literary sources on the research problem was carried out, the initial positions of the research were determined: the goal, the task.

The second chapter presents the results of the study of social intelligence among psychologists.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	12
1.1. Соціальний інтелект як предмет науково-психологічного аналізу.....	12
1.2. Еволюція розвитку поняття "соціальний інтелект" у психологічній науці.....	20
1.3. Фактори, що впливають на формування соціально-психологічних установок особистості.....	26.
1.4. Психологічні фактори розвитку соціального інтелекту.....	34
Висновок до першого розділу	37
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ- ПСИХОЛОГІВ.....	40
2.1 Методологічні засади емпіричного дослідження соціального інтелекту у студентів-психологів.....	40
2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження соціального інтелекту у студентів-психологів	46
Висновки до другого розділу.....	49
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ	50
3.1. Соціально-психологічна підготовка студентів-психологів.....	50.
3.2. Практичні рекомендації для підвищення соціального інтелекту майбутніх психологів.....	55
Висновки до третього розділу.....	59
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Актуальність проблеми. Досконале володіння майбутніми психологами своєю професійною діяльністю постає запорукою продуктивного вирішення фахових завдань, пов'язаних переважно із здатністю правильно розуміти власну поведінку та поведінку інших людей, з адекватним відображенням партнерів по спілкуванню й діяльності, з умінням налагоджувати взаємодію у групі та формувати команду. Зазначені вище уміння й навички (науковий статус яких визначається поняттям “соціальний інтелект” – далі СІ), необхідні, насамперед, для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації представникам комунікативних професій. У цьому зв'язку виняткового значення набуває вивчення процесу формування соціального інтелекту на етапі підготовки практичного психолога у вищій школі.

Вивчення проблеми формування особистості майбутнього психолога репрезентовано у психологічній літературі широким колом дослідників, зокрема: М.Аміновим, О.Власовою, Дж.Гілфордом, В.Куніциною, В.Панком, Н.Пов'якель, О.Санніковою, Р.Стернбергом, Н.Чепелевою та ін. Саме їх роботи розкривають окремі аспекти питання про взаємозв'язок СІ з особистісними рисами фахівця та дозволяють виявити значення і роль СІ у професійній діяльності та особистісному розвитку психолога.

Поряд з тим, соціальний інтелект як психологічна характеристика особистості становить основну складову її професійно-важливих якостей, які в роботах багатьох дослідників (Ж.Вірна, Е.Носенко, В.Панок, Н.Пов'якель, Н.Пророк, Н.Романова, С.Руденко, Н.Чепелева та ін.) представлені у вигляді списків та теоретичних моделей особи фахівця. СІ у системі професійних якостей спеціаліста комунікативних професій визначене не досить чітко і представлене, здебільшого, опосередковано: через комунікативну компетентність, соціально-психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії, психологічну проникливість, вербальну/ невербальну чутливість, соціальне мислення.

Таким чином, актуальність проблеми, наявність практичного запиту, недостатній рівень її наукової розробки визначили вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному й емпіричному дослідженні змісту структурних компонентів соціального інтелекту майбутніх психологів та в розробці психологічних засобів формування соціального інтелекту в умовах вищого навчального закладу.

Відповідно до мети були визначені наступні завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до проблеми соціального інтелекту, визначити його змісті структуру, обґрунтувати теоретичні засади емпіричного дослідження.

2. Розробити дослідницьку програму, підібрати й апробувати психодіагностичний інструментарій, спрямований на вивчення ступеню сформованості структурних компонентів соціального інтелекту у студентів різних курсів.

3. Виявити зв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками та обумовленими ними формами вияву соціального інтелекту у студентів та психологів-практиків.

4. Виявити внутрішні та зовнішні психологічні умови, формування соціального інтелекту.

5. Розробити та експериментально перевірити програму соціально-психологічної підготовки майбутніх психологів, орієнтовану на стимулювання розвитку соціального інтелекту.

Об'єкт дослідження – соціальний інтелект як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – особливості формування когнітивного, емоційного і комунікативно-організаційного компонентів соціального інтелекту у психологів.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети і вирішення поставлених задач у ході дослідження були використані методи теоретичного дослідження, організаційні методи, психодіагностичні методи, експериментальні методи, методи математичної обробки даних.

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилось на базі Державного податкового університету. Вибірку складали 20 майбутніх психологів.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки за розділами, загальні висновки, список використаних джерел, містить позицій, та додатки.

Робота представлена у текстовому форматі на 66 сторінках, містить ілюстративно-графічний матеріал: 2 таблиці, десять малюнків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Соціальний інтелект як предмет науково-психологічного аналізу

Поняття “соціальний інтелект”, згідно з розповсюдженими свідченнями науковців, було вперше запропоновано у 1920 р. Е. Торндайком. Науковець стверджував, що соціальний інтелект існує окремо від звичайного інтелекту та розумів під ним далекоглядність у міжособистісних стосунках і здатність мудро поводитися у людських відносинах.

Згідно з Е. Торндайком, існує три види інтелекту:

- абстрактний інтелект – здатність розуміти абстрактні вербальні та математичні символи і виконувати з ними певні дії;
- конкретний інтелект – здатність розуміти речі і предмети матеріального світу, виконувати з ними які небудь дії;
- соціальний інтелект – здатність розуміти людей і взаємодіяти з ними [1].

Перший тест соціального інтелекту був розроблений Т. Хантом у 1928 р. Тест складався з ряду субтестів, серед яких: оцінка соціальних ситуацій; запам'ятовування імен та облич; спостереження за поведінкою людини; розпізнавання за словами людини її ментальних станів; розпізнавання ментальних станів за виразом обличчя; соціальна інформація; почуття гумору.

Поява цього тесту ознаменувала початок першого етапу зацікавленості науки психології проблемою соціального інтелекту. Крім того, вперше постала проблема співвіднесення загального та соціального інтелекту, у зв'язку з тим, що спостерігалися високі кореляції з тестами загального інтелекту .

Подальші дослідження проблеми соціального інтелекту стосувались, в першу чергу, визначення цього поняття. Так, Г. Олпорт у 1937 р. розуміє під

соціальним інтелектом особливу здатність до вірного оцінювання людей, прогнозування їхньої поведінки та забезпечення адекватного пристосування у міжособистісних стосунках. Згідно з його міркуваннями, соціальний інтелект представляє собою окрему здібність, яка входить до набору якостей особистості, що допомагають кращому розумінню оточуючих .

Одним з яскравих прикладів когнітивного підходу до інтелекту є модель Говарда Гарднера, який широко трактує інтелект і виділяє вісім його видів: лінгвістичний, музичний, логіко-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, природничо -науковий, інтраперсональний та інтерперсональний. Автор моделі вважає, що традиційні теорії інтелекту не розглядають творчі досягнення художників, спортсменів, музикантів такими ж проявами інтелекту, як і здатність вирішувати абстрактні задачі. Саме цим обмежується розуміння сутності інтелекту та способи його оцінки.

Цінність цієї теорії в тому, що вона значно розширює спектр розумових здібностей, які б можна було вважати основними в структурі інтелекту кожної окремої людини.

В теорії множинних інтелектів Г. Гарднера соціальний інтелект співвідноситься з міжособистісним інтелектом. За словами вченого: “міжособистісний інтелект заснований на найважливішій здібності зауважувати відмінності між людьми, точніше, контрасти в їхньому настрої, темпераменті, мотиваціях та намірах” . Розвинений міжособистісний інтелект забезпечує людині здатність бачити та розуміти бажання ті наміри інших, навіть ті, що приховані. Вчений додає, що ці здібності у складній формі проявляються у вчителів, терапевтів, батьків, а також у релігійних та політичних лідерів .

З точки зору представника монометричного підходу, інтелект повинен розглядатися як певна фундаментальна властивість, а різноманітність його поведінкових проявів – як наслідки його природи. Він наголошував, що при спробі дати визначення інтелекту, потрібно враховувати той факт, що існує, принаймні, три різні концепції: біологічного, психометричного і соціального

інтелекту. Вчений вважає, що фундаментальним для психології є генетично детермінований біологічний інтелект, який слугує фізіологічною, нейрологічною, біохімічною та гормональною основою пізнавальної поведінки. Під психометричним інтелектом він розумів той, що визначається стандартними тестами вимірювання коефіцієнта інтелекту. Стосовно соціального інтелекту, можна вказати такі його компоненти: міркування, вирішення задач, пам'ять, здатність до навчання, розуміння, обробка інформації, визначення стратегії, пристосування до навколишнього середовища. На думку Г. Айзенка, індикатором рівня інтелекту можна вважати індивідуальну швидкість опрацювання інформації, а також здатність працювати з багатьма альтернативами.

Згідно з Г.Ю. Айзенком, соціальний інтелект можна оцінити за проявами здатності людини використовувати свій психометричний інтелект в цілях соціальної адаптації. Тобто, рівень соціального інтелекту має пряму залежність від рівня IQ. Крім того, можна сказати про такі його компоненти: міркування, вирішення задач, пам'ять, здатність до навчання, розуміння, обробка інформації, визначення стратегії, пристосування до навколишнього середовища [2].

Розмірковуючи про співвіднесеність трьох різних інтелектів, Г.Ю.Айзенк пропонує наступну модель (рис. 1):

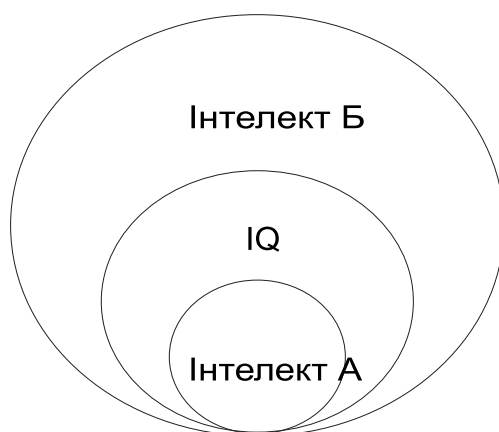

Рис 1. Взаємовключеність різних концепцій інтелекту

На даній схемі інтелект А відповідає біологічному інтелекту, IQ – психометричному та інтелект Б – соціальному. Отже соціальний інтелект

набагато ширший ніж біологічний та включає психометричний, який, в свою чергу, ширший ніж біологічний та включає його в себе. За твердженням Г.Ю. Айзенка, психометричний інтелект на 70% залежить від біологічного та на 30% – від факторів середовища (виховання, освіта, культура, статус). Звідси біологічний інтелект є найбільш фундаментальним аспектом інтелекту.

Достатньо спеціалізованим, орієнтованим на детальну розробку проблеми соціального інтелекту поряд з проблемою особистості є дослідження зарубіжного науковця Н. Кентор (1978), який є автором праці “Особистість і соціальний інтелект” (1987).

Основою розуміння науковцем соціального інтелекту виступає уявлення про когнітивні складові, оперування якими є невід’ємною частиною вивчення феномена соціального інтелекту.

Згідно з автором: “Когнітивна основа людини може бути визначена як декларативні та оперативні знання, які індивід застосовує в інтерпретації подій та складанні планів у ситуаціях повсякденного життя. Ці уявлення, особисті спогади та правила інтерпретації складають когнітивну структуру особистості; разом вони становлять досвід та певний підхід індивіда до проблем соціального життя. Ми визначаємо цей репертуар знань як соціальний інтелект” .

Зарубіжні дослідники С. Космітські та О. Джон (1993) розробили концепцію соціального інтелекту, в якій вони виділяють сім компонентів. Ці компоненти утворюють дві групи: “когнітивні” та “поведінкові”.

У групу когнітивних компонентів соціального інтелекту вчені включили: оцінку перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкритість у відносинах з оточуючими. До групи поведінкових компонентів увійшли: здатність до міжособистісних відносин, соціальна пристосованість, теплота у міжособистісних стосунках .

Дана концепція досить точно відображає особливості соціального інтелекту як феномена. Саме взаємодія когнітивних та поведінкових чинників робить цей конструкт ефективним у практичному використанні. Вірогідно, що

це досягається за рахунок того, що кожен із двох груп зазначених елементів використовується ментальною системою людини беручи до уваги інший.

Феномен соціального інтелекту не був предметом його досліджень, а вивчався в аспектах інших проблем. Так, соціальний інтелект в розробках науковця був тісно пов'язаний з поняттям “соціальної сенситивності”.

Досить оригінальною та цікавою є його ідея щодо формування у людини на основі інтуїції таких конструктів, як індивідуальні “евристики”, які використовуються людиною під час оцінювання та складання висновків у міжособистісних відносинах; гарантують високу прогностичність та надійність .

Починаючи з 1991 р., проблема соціального інтелекту розвинулась у дослідженнях В.Н. Куніциної, яка разом з іншими науковцями розробила цілісну концепцію соціального інтелекту. Згідно з цією концепцією, соціальний інтелект виступає самостійним психологічним феноменом, на відміну від розповсюджених поглядів на нього, як на прояв загального інтелекту у соціальних ситуаціях.

Вчена запропонувала наступне визначення: “Соціальний інтелект – глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси обумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень”. Ця здібність дозволяє досягати гармонії з собою та навколишнім середовищем.

Дослідниця розглядає соціальний інтелект як багатомірну, складну структуру, в якій вона виділяє такі аспекти:

— комунікативно особистісний потенціал – комплекси, які полегшують або утруднюють спілкування, на основі якого формуються такі інтегральні комунікативні властивості, як психологічна контактність та комунікативна сумісність; це основний стержень соціального інтелекту;

- характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, комплексів, забобонів, пригнічених імпульсів, відкритість до нових ідей;
- соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява: здатність до розуміння та моделювання соціальних явищ, розуміння людей та мотивів, що їх спонукають;
- енергетичні характеристики: психічна та фізична, активність, слабка виснажливність.

У межах своєї концепції В.Н. Куніцина виділяє такі основні функції соціального інтелекту:

- забезпечення адекватності, адаптивності в умовах, що змінюються;
- формування програми та планів успішної взаємодії в тактичному та стратегічному напрямках, вирішення поточних задач;
- планування міжособистісних подій та прогнозування їх розвитку;
- мотиваційна функція;
- розширення соціальної компетентності;
- саморозвиток, самопізнання, самонавчання.

Треба зазначити, що особливістю даної концепції соціального інтелекту є наголошення на такому аспекті, як комунікативно особистісний потенціал, який, на думку дослідниці, дозволяє наблизитися до розуміння складної структури соціального інтелекту та особливостей його функціонування в різних вікових періодах.

Комунікативно особистісний потенціал, що входить до структури соціального інтелекту, відіграє ключову роль у формуванні довгострокових взаємовідносин, орієнтованих на перспективу розвитку і позитивного взаємовпливу. За рахунок комунікативно-особистісного потенціалу забезпечується необхідний для певного відрізка часу, нервово психічного стану та соціальних факторів рівень адекватності та успішності соціальної взаємодії, а також збереження його в умовах підвищеної концентрації енергії та емоційної напруги, психологічного дискомфорту, надзвичайних ситуаціях, кризах особистості.

Цікавим, на нашу думку, є один з аспектів концепції В.Н. Куніциної, який стосується взаємозв'язку соціального інтелекту з соціальною компетентністю. Авторка зазначає, що ці конструкти можна оцінити за проявом таких властивостей зрілої особистості, як адекватність, автономність та автентичність.

У даній концепції соціальний інтелект розуміється як засіб пізнання соціальної дійсності, а соціальна компетентність, – як продукт цього розпізнавання.

Соціальний інтелект та соціальна компетентність у спостереженнях дослідниці мають такі спільні риси:

- забезпечують можливість адекватної адаптації в умовах соціальних змін;
- забезпечують правильну оцінку ситуації, прийняття та виконання безпомилкових рішень;
- мають кількісні характеристики, рівні, можуть бути виміряні.

Стосовно відмінностей, дослідниця вказує на змістовні характеристики та функції цих явищ. Чим менше оціночних стереотипів, що відносяться до соціальної компетентності, має у своїй свідомості людина, тим вищим та більш інтегрованим є її соціальний інтелект, тим більш диференційоване її сприйняття, адекватніше розуміння себе та інших. Поряд із цим, чим більше стереотипів людина зберігає та використовує у своїй свідомості, тим простіше їй поводитися у різних типових соціальних ситуаціях.

Адже, соціальний інтелект має ряд характерних структурних особливостей:

- континуальний характер;
- використання невербальної репрезентації;
- втрата точності соціального оцінювання при вербалізації;
- формування в процесі імпліцитного навчання; – використання “внутрішнього” досвіду.

Науковець наголошує, що саме “внутрішній ” досвід, опора на який здійснюється при соціальній взаємодії, є тим аспектом, що повністю відрізняє соціальний інтелект від інших видів інтелекту .

З точки зору співвіднесення загального та соціального інтелекту, є концептуальна розробка Н.А. Кудрявцевої. В своїх дослідженнях вона оперує поняттям інтелектуального потенціалу, під яким розуміє клас психічних властивостей та механізмів, що визначають прогресивні зміни інтелекту. Його ключовими елементами є інтелектуальний статус, пізнавальна мотивація, здатність до самовідображення та самовизначення, а також розумова працездатність.

На основі своїх розробок дослідниця виділила інтегративний показник інтелектуального потенціалу особистості – “єдність інтелекту”, який відображає ключові компоненти механізму інтелектуального розвитку, підвищення співпадання за рівнями особистості: загального інтелекту (здатність вирішувати задачі на суб’єкт об’єктному рівні), соціального інтелекту (здатність вирішувати задачі на суб’єкт суб’єктному рівні), рефлексії (показник, що фіксує баланс розвитку різних сторін інтелекту).

Таким чином, соціальний інтелект, згідно з концепцією Н.А.Кудрявцевої, уявляє собою здатність до раціональних, розумових операцій, об’єктами яких є процеси міжособистісної взаємодії[4]. Суб’єкт при цьому має характеристики психологічної автономності та незалежності, що дозволяє йому протистояти тиску людей та обставин. Важливим компонентом у структурі соціального інтелекту є самооцінка особистості. А серед детермінант, що спричиняють якісні зміни у розвитку соціального інтелекту, авторка виділяє мотиваційний компонент.

Серед інших зроблених висновків, ми звертаємо увагу на наступний: рівень соціального інтелекту та схильність до дослідницької діяльності мають прямо пропорційну залежність.

У світлі проблематики своїх досліджень науковці наголошують, що соціальний інтелект, як здатність до розуміння поведінки людей, відіграє суттєву роль серед якостей, які необхідні для професії психолога .

1.2. Еволюція розвитку поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці

У психологічній літературі термін «соціальний інтелект», використовується неоднозначно. М. Олпорт пов'язував соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидкі майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найімовірніші реакції людини. У вітчизняній психології поняття «соціальний інтелект» було введено Ю. М. Ємельяновим. Згідно з його поглядами, соціальний інтелект являє собою «...здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємини та прогнозувати міжособистісні події». Перший надійний тест для вимірювання соціального інтелекту був розроблений Дж. Гілфордом. Як синоніми для позначення соціального інтелекту використовуються такі поняття, як «соціальна перцепція», «соціальне мислення», «соціальна обдарованість» , «лідерська обдарованість» [5].

Термін «соціальний інтелект» був введений у психологію Едвардом Лі Торндайком в 1920 р., який визначав соціальний інтелект як здатність до прогнозування міжособистісних відносин та прирівнював його до здатності мудро вчиняти в людських стосунках[6]. Автор виділив три форми інтелекту: абстрактний, соціальний і конкретний. Можна стверджувати, що й досі у сфері соціального інтелекту відсутні вагомі досягнення .

У 1937 р. Г. Олпорт описував соціальний інтелект як особливу здатність правильно оцінювати людей, прогнозувати і забезпечувати адекватне пристосування в міжособистісних взаємодіях. Він виділяє набір якостей, котрі забезпечують розуміння інших людей; соціальний інтелект був включений до системи цих якостей як окрема здатність .

Зміст поняття «соціальний інтелект» і дотепер є дискусійним, утім, як і поняття «інтелект». У вітчизняній психологічній науці перше з названих понять практично не використовується. Коло наукових праць, предметом яких є саме соціальний інтелект, дуже невеликий. Теоретичний і емпіричний аналіз цього феномену в рамках власних концепцій розпочали тільки В. М. Куніцина, А. І. Савенков і Д. В. Ушаков.

Існує й значна кількість праць (як вітчизняних, так і іноземних), у яких використовується відомий тест діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда М. Саллівен .

Інші автори автоматично приймають теоретичний підхід авторів методики, використовуючи результати тесту для вирішення власних дослідницьких цілей, не вдаючись до критичного аналізу стимульного матеріалу, а також отриманих результатів й самої процедури тестування. У зарубіжних публікаціях про соціальний інтелект зустрічаються всілякі тлумачення цього феномену. Найчастіше, відповідно до результатів аналізу авторами публікацій в Psychological Abstracts за період з 1997 по 2007 р., під соціальним інтелектом розуміють такі явища: боротьбу за соціальну справедливість ; практичну соціальну роботу гуманістичного змісту: догляд за хворими й людьми з обмеженими можливостями; навчання соціальних навичок різних категорій людей; ефективні взаємини людини з іншими людьми.

Досить часто трапляються трактування соціального інтелекту як фонду соціальних знань про світ, як інтересу людини до політичного життя суспільства і т.п.

У запропонований нами варіант періодизації вивчення соціального інтелекту включено тільки роботи, які розглядають соціальний інтелект як психологічний феномен. Соціальний інтелект може розглядатись і як груповий феномен, незвідний до суми соціальних інтелектів учасників групи. Цей напрямок особливо популярний у межах організаційної психології, тренінгів командоутворення.

1-й етап: виникнення поняття «соціальний інтелект» (1920–1924). Головним досягненням цього періоду було включення у науковій психологічній лексикон терміна «соціальний інтелект». У 1920 р. Американський журнал «Psychology and education» організував дискусійний «круглий стіл», залучивши до нього відомих фахівців, метою якого було з'ясування змісту поняття «інтелект».

Відомо, що й донині визначення поняття «інтелект» залишається у психології дискусійним. Невідомо, чи брав участь у цій роботі Е. Лі Торндайк. Але в цьому ж році в журналі «Harper's Magazine» з'явилася його публікація «Intelligence and its use». Досить часто в роботах психологів різних країн, зокрема й США, наявними є твердження, що поняття «соціальний інтелект» уперше використав Е. Лі Торндайк, який розробив теорію соціального інтелекту. В означеній роботі не міститься розгорнутої теорії соціального інтелекту. У невеликій семисторінковій статті соціальному інтелекту було присвячено кілька рядків.

Автор пише про те, що вимірюваний тестами інтелект є абстрактним, тоді як існують ще інтелекти механічний і соціальний. Механічний інтелект вчені, які вивчають інтелект, пізніше стали називати практичним. Соціальний інтелект описаний автором як здатність домагатися успіху в міжособистісних ситуаціях, як здатність управляти чоловіками й жінками, хлопчиками й дівчатками, тобто поводитися мудро в людських взаєминах. Журнал «Harper's Magazine» не є науковим, тому деякі джерела вважають, що вперше в науку термін «соціальний інтелект» був упроваджений в 1926 р. Гаррі Бансом. Його наукова монографія мала назву «Історія та соціальний інтелект».

Для світової психології фігура Едварда Лі Торндайка (1874–1949) є вельми значущою. Список його наукових праць включає понад п'ятисот статей. Докторська дисертація Торндайка присвячена інтелекту тварин (1898), використанню в наuczінні тварин методів підкріплення. Його науковий статус серйозно зміцнився після видання трьох томів педагогічної психології (1913–1914), що стали класичними і такими, що здійснили суттєвий вплив на теорії

навчання XX ст. Торндайк велику увагу приділяв професійній підготовці вчителів, розробивши для них систему навчальних кейсів. Е. Торндайк відомий як автор великої кількості інтелектуальних тестів, що вимірюють різні здібності.

До кінця життя він полемізував зі Ч. Е. Спірменом, заперечуючи існування загального фактора інтелекту й думаючи, що існує нескінченне число інтелектуальних дій — як автономних, так і пересічних. Визнанням заслуг Е. Торндайка було його обрання на пости президентів професійних наукових асоціацій. Цікаво, що крім згаданої вище статті Торндайк не розглядав спеціально проблему соціального інтелекту. А опубліковані в 30-х рр. XX ст. Роботи з дослідження соціального інтелекту й проблем його вимірювання належать одному із синів Е. Торндайка — Робертові Торндайку (1910–1990), що входить у число серйозних дослідників поряд з А. Анастасі, Д. Векслером і Лі Джозефом Кронбахом. Ці публікації іноді приписують Торндайку — батькові.

Таким чином, перший етап характеризується появою у психології поняття «соціальний інтелект» і короткими коментарями автора (Е. Торндайка) про повсюдність прояву соціального інтелекту та складність його вимірювання, а також експериментального моделювання. Ймовірно, ідея про необхідність дослідження соціального поведіння до цього часу у психології була усвідомлена багатьма дослідниками, і питання про природу соціального інтелекту й методи його вимірювання стало актуальним.

Слід зазначити, що в соціології у зазначений період вже були розроблені теорії, які розкривають процес міжособистісної взаємодії та типи людей, які по-різному в цьому процесі проявляються (Г. Зиммель, М. Вебер, Ч. Лантухи та ін.) Реванш психологів виявився в їхній високій дослідницькій активності на наступному етапі — психометричному.

2-й етап (1925–1938) — психометричний. Попри застереження Е. Торндайка про труднощі виміру соціального інтелекту (CI), що з'явилися в наукових публікаціях, визначення соціального інтелекту були, згідно з

психометричним підходом, переведені у стандартні інструменти для вимірювання індивідуальних розбіжностей у виразності СІ.

Як правило, дослідники брали для вивчення абстрактні визначення СІ різних авторів і намагалися їх операціоналізувати й перевести у стандартизовані вимірювальні інструменти, використовувані в лабораторних умовах. У цьому напрямку психометричного підходу найчастіше використовувались характеристики СІ, що перелічені у працях Ф. Вернона . Відповідно до досить широкого тлумачення автора, СІ — це здатність бути в злагоді з іншими людьми загалом; володіння комплексом соціальних методів, що дають можливість людині тримати себе вільно й невимушено у товаристві інших людей; знання соціальних питань і проблем; чутливість до стимулів, що виходять від інших членів соціальної групи; уміння зрозуміти й проникнути в настрій незнайомих людей, їхні особистісні характеристики .

Першим із серії подібних тестів був тест СІ Дж. Вашингтона . Цей тест складався з кількох субтестів, результати яких були подані в балах. Підсумки вимірювання СІ виражались у загальній сумі набраних респондентом балів. До означеного тесту увійшли такі субтести:

- Оцінювання соціальних ситуацій;
- Запам'ятовування імен і осіб;
- Спостереження за поведінкою людини;
- Розпізнавання за словами людини її ментальних станів;
- Розпізнавання ментальних станів за виразом обличчя людини;
- Соціальна інформація;
- Почуття гумору.

У цей самий період було виконано значну кількість робіт з валі-дизації GWIST. Багато дослідників (Г. Вудроу, Р. Торндайк, Стівен Дж. Стейн, Е. Хант та ін.) не знайшли підтвердження існування окремого фактора СІ. Більшість з них дійшли висновку, що субтести GWIST та інші аналогічні тести перевантажені вербальними здібностями, а розбіжності в рівні соціального інтелекту поглинаються розбіжностями в рівні абстрактного інтелекту.

Труднощі розмежування соціального інтелекту й IQ, поряд із труднощами перевірки тестів на валідність, призвели до втрати інтересу як до подібних тестів, так і до самого феномену СІ.

3-й етап (кінець 30-х рр. — 1965 р.) — зникнення СІ предметного поля психології. У цей період поняття «СІ» зникає з лексики психологів. А в моделях інтелекту, розроблених Луїсом Леоном Терстоуном (Thurstone, 1938) і Ч. Е. Спірменом (1927), СІ був зовсім відсутній.

У цей період чимало активних дослідників СІ (Анастасі, Д. Векслер і Лі Джозеф Кронбах та ін.) визнали подальшу роботу в цій царині безперспективною. Дослідження були згорнуті практично всіма, крім Дж. Гілфорда.

4-й етап (1965–1969) — соціальний інтелект у структурі моделі інтелекту Дж. Гілфорда.

У 1960-ті роки з'являються роботи про соціальні навички комунікативної компетентності. У ці роки велика увага приділяється проблемі соціальної перцепції, розуміння людини людиною, робляться спроби розробити на підставі існуючих концепцій методологічний апарат вивчення.

Дж. Гілфорд створив перший надійний тест для вимірювання соціального інтелекту, розглядаючи його як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактора загального інтелекту і пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації. Можливість вимірювання соціального інтелекту виходила із загальної моделі структури інтелекту Дж. Гілфорда [4].

У 1920-ті роки Дж. Гілфорд займався дослідженням виразу обличчя людини й не полишав надії на продовження роботи у ширшому масштабі. У цей період Дж. Гілфорд став організатором великого проекту «Модель структури інтелекту Гілфорда». У цьому проекті брала участь значна кількість його співробітників. Проект фінансувався Управлінням військово-морських досліджень.

Дж. Гілфорд розглядав свою систему як розширення потрібної класифікації інтелекту, запропонованої Е. Торндайком. Так, символічна й

семантична складові в його системі відповідають абстрактному інтелекту, фігуральна складова відповідає практичному інтелекту, а поведінкова складова — соціальному інтелекту.

1.3. Фактори, що впливають на формування соціально-психологічних установок особистості

Закономірності формування соціально-психологічних установок особистості тісно пов'язані з поняттям людини, індивіда та індивідуальності.

Поняття людини включає в себе сукупність усіх людських якостей, незалежно від того, притаманні вони чи ні даній конкретній людині. Людина продукт та суб'єкт суспільно-історичної діяльності, єдність фізичного та психодуховного, генетично обумовленого та прижиттєвого сформованого.

Особистість має три найважливіші психологічні характеристики: стійкість, єдність та активність. Виділяють також три основні під структури особистості: можливості, властивості та направленість.

До можливостей особистості відносяться рівень розвитку її пізнавальних, емоційно-чуттєвих та вольових психічних процесів, загальні здібності, розвинена пам'ять з усіма її культурними нашаруваннями.

До властивості особистості відносяться темпераментний характер та спеціальні здібності.

Направленість особистості виявляє мету, яку ставить перед собою людина, прагнення, мотиви, відповідно до яких вона діє. Мотивами виступають природні та психодуховні потреби, а також переконання людини.

Головну роль у процесах формування та розвитку особистості відіграють виховання, навчання та освіта. Процес розвитку особистості відноситься до психологічного періоду, а цілеспрямоване формування до педагогічного. Процес формування ставлення та розвитку особистості відбувається протягом усього життя людини у різних соціальних інститутах, де вона грає різні

соціальні ролі: у сім'ї, навчальних закладах, професійних та трудових колективах, групах стимулювання тощо.

Індивідуальність це найвужче за змістом поняття. Воно містить в собі лише ті індивідуальні та особистісні якості людини, таке їх поєднання, яке відрізняє дану людину від інших.

Всі предметні галузі, що вивчаються в межах психології, знайшли своє відображення в досягненнях різних шкіл, наукових напрямів, теорій та концепцій.

Особистість слід розглядати складну систему, в якій диференціюються та інтегруються психічні властивості, що розвиваються в індивіді під впливом соціальних факторів в умовах здійснення ним діяльності та спілкування з іншими людьми [7]. Підсумовуючи аналіз наукових даних, можна стверджувати, що в основі системної психологічної структури особистості лежать три базових виміри: I соціально-психолого-індивідуальний вертикальний; II діяльнісний горизонтальний; III генетичний віковий, за допомогою якого характеризується рівень розвитку властивостей особистості, її задатків і здібностей на певному етапі становлення індивіда як особистості.

Психічні властивості особистості відчують на собі вплив соціальних факторів, опосередковуються ними і спілкування, і спрямованість, і самосвідомість, і досвід, і інтелект, і темперамент тощо.

Установка неусвідомлюваний особистістю стан готовності до діяльності, за допомогою якої людина може задовольнити ту чи іншу потребу. Установка може виявлятися у стандартизованих судженнях, некритично засвоєних людиною під час спілкування з іншими людьми, в упередженості, виокремленні того, що має для неї важливе життєве значення. Особистість може бачити в об'єктах те, що вона хоче бачити, а не те, що є насправді. Є негативні та позитивні установки. Особливою формою установки є внутрішньо групова навіюваність як неусвідомлена думка групи.

Кожна конкретна ситуація вимагає використання людиною відповідної стратегії й тактики, що відповідає поставленим цілям і завданням.

Розглянемо термін «децентрація», введений Жаном Піаже під час дослідження мислення і мовлення дитини на противагу поняттю «центрація» ефект, який полягає в тому, що елементи, на яких фіксується погляд, переоцінюються в порівнянні з іншими [9]. За допомогою цих двох понять вчений намагався підкреслити відмінності між мисленням та сприйманням. Децентрація є важливим компонентом спілкування на поведінковому, когнітивному та емоційному рівнях. Децентрація, ідентифікація, рефлексія й емпатія виконують пізнавальну функцію у спілкуванні за умови, якщо індивід при взаємодії орієнтується на позицію, точку зору іншого. Децентрація забезпечує сприйняття людини як об'єкта поведінкових характеристик, на основі яких формуються уявлення про його наміри, думки, здібності, емоції, установки тощо. Джерелом децентрації виступає безпосереднє спілкування з іншими людьми. Розвиток децентрації починається саме у ставленні особистості до інших людей. На думку Дж. Смедслунда, важливу роль у розвитку децентрації відіграють комунікативні конфлікти, під час яких відбувається зіткнення суперечливих точок зору, що спонукає суб'єкта до перетворення сенсу образів, понять та уявлень у власній пізнавальній позиції [9]. У свою чергу, Д. Флейвел пов'язує з децентрацією успішне і безконфліктне прийняття іншої людини. На нашу думку, сприйняття та розуміння іншої людини дуже складний процес взаємодії. Спроможність поставити себе на місце іншого, повинна сприяти вирішенню конфліктної ситуації, а нездатність до децентрації навпаки ускладнювати процес взаємодії.

У свою чергу, Т. Пашукова у своїх дослідженнях стверджує, що саме тип взаємодії впливає на рівень децентрації (а не децентрація на тип взаємодії), і саме конкуренція (змагання) більше впливає на рівень децентрації ніж кооперативні відносини.

Для розуміння природи особистості, потрібно з'ясувати співвідношення цього поняття з іншими поняттями, що використовуються як у класичній, так і в сучасній психології. Це поняття індивід, людина, особистість, індивідуальність. Використовуючи поняття людина, ми маємо на увазі, що

мова йде про істоту, яка поєднує в собі два напрямки розвитку: біологічний (людина є представником біологічного виду і характеризується певною тілесною організацією, що має такі суттєві ознаки: прямоходіння, наявність пристосованих до праці рук, високорозвинений мозок, особливі морфологічні ознаки) та соціальний (людина є носієм свідомості, що є суспільним продуктом). Тільки в суспільстві і завдячуючи суспільству відбувається розвиток біологічних можливостей людини, формування свідомості, самосвідомості та механізмів саморегуляції. Взаємодія біологічної і соціальної передумови забезпечує психологічний результат: людина набуває здатність відображати світ у поняттях, планувати і прогнозувати, фантазувати і мріяти, усвідомлювати причини своїх вчинків, діяти розумно. Усі ці аспекти рівномірно представлені у понятті «людина». Жодне з них не є домінуючим. Людина народжується на світ з генетично закладеними в неї потенційними можливостями стати саме людиною. Щоб підкреслити біологічно зумовлену належність новонародженої дитини і дорослої людини саме до людського роду та відрізнити їх від тварин, використовують поняття «індивід» як протилежне поняттю особини тварини.

Індивід - це людська біологічна основа розвитку особистості у певних соціальних умовах. Індивідуальні якості, тобто притаманні людині задатки, анатомо-фізіологічні передумови, закладають підвалини створення особистості. Деякі автори визначають особистість як системну властивість індивіда, що формується в спільній діяльності і спілкуванні. Є й інші тлумачення цього поняття, але всі вони сходяться в одному: поняття «особистість» характеризує людину як соціальну істоту.

Проте, людина це не лише індивід та особистість, але і носій свідомості, суб'єкт діяльності, що виробляє матеріальні і духовні цінності. Структура людини як суб'єкта діяльності утворюється з певних властивостей індивіда і особистості, які відповідають предмету і засобам діяльності [10]. Саме категорія «суб'єкт» означає вищий рівень розвитку особистості. Особистість стає індивідуальністю, досягаючи максимального рівня своєї неповторності, а

суб'єктом вона стає, досягаючи оптимального рівня розвитку своєї людяності, етичності. Отже, кожна людина з'являється у вигляді деякої цілісності як індивід, особистість і суб'єкт, обумовленою єдністю біологічного і соціального. Як індивід людина розвивається в онтогенезі, а як особистість вона проходить свій життєвий шлях, у ході якого здійснюється соціалізація індивіда. Отже, людина біосоціальна істота, наділена свідомістю і здатністю до діяльності. Об'єднання цих трьох рівнів в одне ціле формує інтегральну характеристику людини її індивідуальність.

Індивідуальність це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей. Індивідуальність виявляється у здібностях людини, домінуючих потребах, рисах характеру, почутті власної гідності, світобаченні, системі знань, умінь, навичок, рівні розвитку інтелектуальних, творчих процесів, індивідуальному стилі діяльності та поведінки, типі темпераменту, характеристиках емоційної та вольової сфер тощо. У ряді концепцій індивідуальність трактується як вищий рівень розвитку особистості. В. С. Мерлін розглядає поняття «індивідуальність» як інтеграційну структуру будь-якої особистості.

Одним із перших дослідників став О. Г. Ковальов, який зазначав у другому виданні своєї монографії: «Із психічних процесів на тлі станів утворюються властивості особистості. У процесі діяльності властивості певним чином пов'язуються одна з одною відповідно до вимог діяльності й утворюють складні структури, до яких ми відносимо темперамент, спрямованість, здібності, характер».

Подальший розвиток уявлень про структуру особистості представлено у працях В. С. Мерліна, присвячених проблемі індивідуальності. Людина як вид і як людство становить підставу для будь-якого визначення станів кожної окремої, одиничної людини, яка є індивідом, особистістю й індивідуальністю».

В. С. Мерлін, розвиваючи теорію інтегральної індивідуальності, спеціально підкреслював, що «структуру особистості не можна характеризувати як систему, котра складається з різних груп психічних

властивостей: темпераменту, характеру, здібностей і спрямованості. Одні з них (властивості темпераменту) взагалі не є властивостями особистості; інші ж являють собою не різні «підсистеми», а різні функції тих самих властивостей особистості».

Найдокладніше проблему структури особистості відображено у працях К. К. Платонова, який висунув ідею ієрархічної структури особистості, підсистеми якої він розглядає «як рівні ієрархічної градації, в якій нижчі ступені керовані вищими і підпорядковані їм, а вищі, включаючи в себе нижчі й спираючись на них, не зводяться до їх суми, тому що переходи від рівня до рівня здійснюються як стрибки на основі появи системних якостей». Загальним недоліком більшості праць, присвячених проблемі структури особистості, є недостатнє підкріплення теоретичних положень результатами емпіричних досліджень. Однією з основних причин такого становища, безумовно, було ідеологічне спрямування самого терміна «особистість».

1.4. Психологічні фактори розвитку соціального інтелекту

На основі аналізу попередніх досліджень серед чинників розвитку СІ можна виділити зовнішні та внутрішні. До зовнішніх, або соціальних, відносять вплив соціальної ситуації розвитку, освіти, культурного середовища, соціоекономічного становища родини, особистого досвіду, тощо. До внутрішньо психологічних передумов можна віднести всі чинники, обумовлені морфофізіологічними, нейродинамічними, біохімічними, темпераментальними та особистісними властивостями людини. Узагальнено їх можна назвати індивідуально-психологічним чинниками.

В якості біологічних передумов розвитку інтелекту взагалі та соціального інтелекту зокрема, в першу чергу слід зазначити морфологічну будову головного мозку людини, нейродинамічні властивості нервової системи та особливості вищої нервової діяльності. У своїй сукупності вони

являють собою біологічну основу всіх психічних функцій, і сама психіка є властивістю головного мозку. Психічна діяльність здійснюється за допомогою значної кількості фізіологічних, нейрофізіологічних та біохімічних механізмів. Одні з цих механізмів забезпечують сприйняття, інші перетворення їх на сигнали, треті – планування та регулювання поведінки, що забезпечує активну орієнтацію та пристосування до середовища.

Цілісне функціонування нервової системи, діяльність головного мозку, співвідношення різних його ділянок з різними проявами психіки людини є предметом детального вивчення нейрофізіології та нейропсихології. Основою складної психічної діяльності людини є кора великих півкуль головного мозку, кожна з яких, своєю чергою, складається з чотирьох ділянок: потиличної, тім'яної, скроневої та лобної [13]. Традиційно вважають, що аналіз та синтез зорових подразників відбувається у потиличній зоні, слухових – у скроневій долі, тактильних – у тім'яній; ліва півкуля зазвичай пов'язується з мовою, а права – з просторовим аналізом, хоча останні дослідження вказують на те, що такий розподіл не є однозначно правомірним, як і пряме співвіднесення вищих психічних функцій з анатомічними та фізіологічними структурами головного мозку. Вчені зазначають велику роль соціального та психологічного факторів у їх формуванні. Вищі психічні функції, до яких традиційно відносять сприйняття, увагу, пам'ять, уяву, мислення та мову, склалися не в біології, і не у філогенезі, сам їх механізм є «зліпком з соціального», вони соціальні за своєю природою, складом, структурою та способом дії. Безпосередньо з мозковими структурами слід співвідносити не всю психічну функцію, і навіть не окремі її ділянки, а ті фізіологічні процеси (функції), що в цих структурах здійснюються. Порушення цих фізіологічних процесів призводить до появи первинних дефектів, які поширюються на цілий спектр взаємозалежних психічних функцій. Протягом останніх десятиліть виникло багато нових методів (електроенцефалографія (ЕЕГ), позитронно-емісійна томографія, вивчення фізіологічної активності різних ділянок головного мозку під час вирішення когнітивних завдань та соціальних інтеракцій. Отримані

результати дають більш глибоке та різнобічне психофізіологічне та нейрофізіологічне підґрунтя для розуміння механізму функціонування пізнавальних процесів та їх вплив на соціальну поведінку людини .

Численні клінічні дослідження вказують на провідне значення лобних долей, зокрема їх фронтальної кори для загального розумовому розвитку, формування особистісних якостей, вольового самоконтролю, вибору цілей та оцінці різних обставин, пов'язаних із цими цілями, соціально зрілої поведінки та моральних якостей. Дослідження А. Дамазіо та інших вчених підтверджують, що їх ушкодження призводить не тільки до зниження розумового розвитку, неможливості планувати хід вирішення завдань, зникнення орієнтувальної основи діяльності, а й до появи антисоціальної поведінки. Деякі ділянки лобних долей, а саме – передній відділ поясної звивини традиційно пов'язують з емоціями та здатністю стримувати дистрес, що теж має велике значення для формування соціально прийнятної поведінки та залагодження конфліктів [29]. З іншого боку, сучасні дослідження соціальної неврології, нової галузі, яка вивчає вплив соціальних подій на активність різних ділянок головного мозку, також підтверджують обумовленість фізіологічних та неврологічних реакцій людини, рівня стресу, дією різних соціальних чинників, зокрема, прийняттям чи зневагою з боку інших, та наголошують на значущості соціальних факторів та загроз у формуванні не тільки поведінки людини, а й рівня її психічної активності, зокрема, аналітичного мислення, пам'яті, творчих здібностей, тощо . Таким чином, ми бачимо взаємообумовленість морфофізіологічних та соціальних факторів у розвитку особистості людини.

Наступним важливим фактором розвитку здібностей, і соціальних зокрема, виступають нейродинамічні властивості нервової системи, процеси збудження та гальмування, які визначають силу, врівноваженість та рухливість нервових процесів й визначають тип нервової системи та показники темпераменту людини [14].

З основними типами нервової системи співвідносять такі властивості, як сенситивність, реактивність, активність, темп реакцій, пластичність або ригідність, екстра- або інтровертованість. Темпераментом називають сукупність індивідуальних особливостей особистості, що характеризують динамічну та емоційну складову її діяльності. Темперамент визначає загальну психологічну активність людини, її рухову та мовну активність, обумовлює швидкість виникнення та перебіг психічних процесів, їх стійкість й інтенсивність, темп і ритм діяльності та поведінкових проявів.

Друга значуща властивість темпераменту – емоційність, «являє собою сукупність індивідуально-стійких афектів та настроїв: вразливість, емоційну збудливість, домінування однієї з емоцій. У характеристиках емоційності відображені фактори гормональної та тілесної сфери, властивості нервової та лімбічної систем, та інші» . До основних типів темпераменту відносять: сангвіністичний, флегматичний, холеричний та меланхолічний. Фізіологічною основою темпераменту є взаємодія мозкової кори з підкіркою, а також взаємодія обох сигнальних систем .

Проблема зв'язку нейродинамічних властивостей нервової системи з розвитком когнітивних здібностей багато досліджувалась . В експериментальних дослідженнях доведено зв'язок інтелекту з нейродинамічним рівнем організації особистості, з факторами сили нервових процесів та ергічності. В межах системного підходу у сучасній психології інтелект розглядають як полікомпоненту систему адаптації суб'єкта до умов своєї діяльності – R.B. Cattell, 1971[15]; У результаті досліджень встановлено, що темпераментальні властивості впливають на процес формування загальних здібностей переважно на ранніх етапах розвитку людини. Коли вона дорослішає та набуває досвіду, долучаються інші фактори (знання, вміння), що призводять до формування таких динамічних характеристик інтелекту, які практично не залежать від темпераментального рівня регулювання поведінки.

Таким чином, темпераментальні властивості виступають задатками загальних здібностей, при чому інтенсивність їх впливу на інтелект

визначається віком та рівнем соціалізації особистості. Темперамент та здібності взаємодіють між собою, в першу чергу через характеристики активності – ергічність, пластичність та темп .

У дослідженнях К. Бранда та В. Ігана встановлено, що рівень загального інтелекту зростає разом з підвищенням рівня нейротизму одним із проявів якого є тривожність як мотиваційний фактор розумової активності людини. З такими властивостями темпераменту як екстраверсія та нейротизм пов'язані особливості обробки інформації. У дослідженнях особистості виявлено існування індивідуальних відмінностей при обробці стимулів позитивної та негативної валентності , на основі яких можна зробити висновок про наявність когнітивних факторів, що сприяють обробці стимулів, які сприймаються.

Спроби виявити кореляції між психофізіологічними показниками та показниками загального інтелекту активно продовжуються, в той час як, виявлення таких взаємозв'язків з соціальним інтелектом тільки починається, що обумовлено відносно новим походженням самого поняття, неоднозначністю його структурних компонентів та складністю методичного обґрунтування методів його дослідження. Безпосередньо, проблема взаємозв'язку здатності до соціального пізнання та нейродинамічних властивостей нервової системи та структурних компонентів темпераменту (активності, пластичності нервових процесів, лабільності, сенситивності, ергічності, емоційності) вивчена недостатньо, однак наявність цього зв'язку єю вважають структурним компонентом та основою розвитку СІ, то біологічними передумовами його розвитку виступають рівень емоційного інтелекту батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки емоційної сприйнятливості, властивості темпераменту, особливості обробки інформації .

Особистість, її структура, а також умови її формування є одними з центральних проблем психологічної науки. Поняття чинників розвитку СІ невід'ємне від самого поняття особистості, оскільки як і особистість, соціальний інтелект є і результатом, і водночас інструментом соціального

розвитку людини. Як зазначалось раніше, деякі дослідники взагалі вважають соціальний інтелект особистісною характеристикою.

Якщо узагальнити більшість визначень поняття особистості, що сформульовані дослідниками, які займалися цією проблемою в межах різних напрямків та шкіл, це поняття можна визначити як синтез всіх характеристик індивіда у вигляді шкальної структури, макрохарактеристики людини, яка є соціальною, за своїм походженням та природою, і відносно стійкою по відношенню до зовнішніх впливів. Водночас, особистість не є простою сумою цих характеристик, а являє собою їх нерозривну єдність. За визначенням С.Д. Максименка, «особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності й саморегуляції, та має свій унікальний та неповторний внутрішній світ». До систем її саморегуляції відносять: базальну емоційну, волюву, смислову або ціннісну саморегуляцію, які поступово розвиваються в онтогенезі та мають велике значення для формування особистості, її успішної соціалізації, професійної та особистісної самореалізації.

У структурі особистості, розрізняють індивідний, особистісний та індивідуальний рівень. Індивідний рівень проявляється у біологічних особливостях людини – вікових, статевих, функціональних потребах та особливостях, темпераментальних характеристиках та задатках. Особистісний рівень формується у взаємодії з соціальним оточенням і має дві підструктури – інтеріндивідну (особистість у сукупності своїх соціальних характеристик) та інтроіндивідну (п'ять ієрархічно пов'язаних підструктур – психічні процеси, стани, властивості, сенсорні та мнемічні функції, мотивація з потребами та установками). Індивідуальний рівень являє собою результат злиття \соціального\ та біологічного у процесі індивідуального розвитку людини.

У дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених проблема взаємозв'язку соціального інтелекту та особистісних властивостей розроблена недостатньо, наявні результати досліджень мають неповний та суперечливий

характер. Сукупність факторів, що визначають розвиток соціального інтелекту можна поділити на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх факторів або соціальних факторів дослідники відносять: культурне середовище, соціоекономічний статус сім'ї та стилі батьківського виховання, умови соціального та міжособистісного пізнання, соціальна ситуація розвитку дитини, виховання та освіти.

До внутрішніх факторів відносять в першу чергу індивідуальнотипологічні особливості – вік, стать, нейродинамічні властивості та структурні компоненти темпераменту (активність, пластичність нервових процесів, лабільність, сенситивність, ергічність, емоційність).

Також, до внутрішніх факторів, що обумовлюють розвиток СІ відносять особистісні характеристики, а саме – характер (сукупність особистісних рис, що обумовлюють поведінкові прояви людини), особливості емоційно-вольової сфери (емоційна саморегуляція, самоконтроль, емоційна чутливість, рефлексивність, емпатія), самооцінку.

Серед індивідуально-психологічних передумов розвитку соціального інтелекту виділяють лідерські якості, активність, мотивація досягнення успіху, спрямованість особистості, систему цінностей та моральні якості.

Виділення особистісних чинників формування СІ є актуальним та перспективним напрямком сучасних досліджень, зокрема для фахівців соціономічних професій, з метою пошуку шляхів та методів його розвитку.

Висновок до першого розділу

На основі теоретичного аналізу наукових досліджень, попри майже сторічну історію вивчення соціального інтелекту, було встановлено що у психологічній науці це поняття не знайшло однозначного трактування. Це свідчить про складність його природи та структури, а також, відносну автономність та неоднозначність цього феномену, що обумовлює успішність соціального пізнання та соціальної взаємодії. Він поєднує в собі пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів – людини як партнера

по спілкуванню і діяльності, а також групи людей; здатність розпізнавати й управляти власними емоційними реакціями та емоціями інших; здатність здійснювати безпосередній вплив на соціальне оточення.

Проаналізувавши історію розвитку уявлень про соціальний інтелект, ми зазначаємо парадигмальне зміщення щодо поглядів на нього від суто когнітивної здібності до соціально-особистісної характеристики. Тому узагальнене визначення соціального інтелекту можна сформулювати таким чином: соціальний інтелект – це інтегральна соціально-особистісна пізнавальна здібність, яка забезпечує успішність соціальної адаптації й ефективність міжособистісної взаємодії та включає здатність до пізнання поведінки і комплексного аналізу ситуацій спілкування; здатність до сприйняття, розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших людей; здатність до здійснення організаційно-комунікативної діяльності.

Структура СІ нестала, розвивається протягом всього життя, являє собою складну цілісну систему здібностей, яка складається з декількох компонентів: когнітивного, емоційного, та поведінкового або комунікативноорганізаційного.

Предметом діяльності СІ є адаптація людини до оточуючого середовища, встановлення стосунків людини з її соціальним оточенням. До функцій соціально інтелекту більшість дослідників відносять пізнавально-оцінну, комунікативно-ціннісну та рефлексивно-корекційну. Серед чинників, які детермінують розвиток соціального інтелекту розрізняють зовнішні та внутрішні. До зовнішніх відносять культурне середовище, виховання, соціоекономічний статус сім'ї, стилі батьківського виховання, освіту. До внутрішніх чинників – індивідуально-типологічні особливості: вік, стать, деякі нейродинамічні властивості темпераменту (сенситивність, пластичність нервових процесів, екстраверсія), задатки; особистісні властивості (характер, особливості емоційно-вольової сфери, досвід, самооцінка); індивідуально-психологічні властивості (мотивація, спрямованість, когнітивні здібності).

Серед методів розвитку соціального інтелекту найбільш ефективним є соціально-психологічний тренінг.

Соціальний інтелект є не тільки властивістю особистості, що сприяє її ефективній соціалізації, але й провідною професійно важливою якістю фахівців, основним видом діяльності яких є спілкування з іншими людьми та групами людей. Актуальність вивчення цього феномену пов'язана з необхідністю забезпечити найбільш ефективний розвиток особистості, пошук джерел успішної соціалізації та адаптації людини у суспільстві, методів оптимізації професійної діяльності, зокрема, для представників соціономічних професій.

СІ представника комунікативних професій (майбутнього психолога) – це спеціальна гетерогенна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленнєвих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуацій взаємодії та соціального досвіду. СІ виступає одною з професійно-важливих якостей практичного психолога. Характеристики СІ присутні імпліцитно у переважній більшості переліків професійних якостей.

СІ є складним психологічним феноменом, який включає такі структурні компоненти: когнітивний, емоційний, комунікативно-регулятивний. Найбільш розвиненим когнітивний компонент соціального інтелекту виявився у студентів 2го курсу; емоційний та когнітивно-організаційний – у студентів 4-го курсу. Найнижчі показники сформованості зазначених компонентів спостерігаються у студентів 3-го курсу, що й зумовлює застосування програми стимулювання розвитку складових СІ у групі студентів 3-го року навчання.

РОЗДІЛ П. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ- ПСИХОЛОГІВ

2.1. Методологічні засади емпіричного дослідження соціального інтелекту у студентів-психологів

Теоретичний аналіз проблеми розвитку соціального інтелекту старшокласників став підґрунтям організації емпіричного дослідження. Відповідно до завдань дослідження нами був складений план емпіричного дослідження для вивчення стану розвитку соціального інтелекту старшокласників, що передбачав: визначення і обґрунтування критеріальнодіагностичної бази дослідження, котрий дозволить дослідити стан розвитку соціального інтелекту старшокласників, проведення емпіричного дослідження, здійснення обробки отриманих емпіричних даних.

Аналіз наукових джерел з проблематики нашого дослідження засвідчив, що для вимірювання соціального інтелекту зазвичай обирають критерії, що відповідають структурним компонентам досліджуваного феномену. Найпоширені в науковому просторі у дослідженні соціального інтелекту виокремлюються критерії, що є його структурними компонентами: когнітивний, емоційний та поведінковий.

Когнітивний критерій характеризує здатність передбачати наслідки поведінки учасників взаємодії, узагальнення, виділення загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини, розуміти зміни вербальних реакцій залежно від ситуації, логіку розвитку ситуації взаємодії.

Емоційний критерій виявляє здатність до розуміння й управління власними емоціями та емоціями інших.

Поведінковий критерій характеризується відкритістю у спілкуванні, контактністю, здатністю до організації і здійсненні ефективної взаємодії.

Із урахуванням критеріїв ми виділили три рівні розвитку соціального інтелекту високий, середній та низький.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що для дослідження соціального інтелекту на сучасному етапі використовується методика, які вимірюють різні компоненти соціального інтелекту, зазвичай в їх основі покладено різні підходи до розуміння соціального інтелекту.

Діагностика соціального інтелекту відбувається, зазвичай, за допомогою тестових методик, які переважно визначають загальний інтелектуальний рівень особистості. Проте також використовують і додаткові методи, які допомагають виявити індивідуальні особливості соціального інтелекту.

У дослідженні Я. Каплуненко здійснено обґрунтування методик для дослідження основних компонентів соціального інтелекту. На основі огляду зарубіжної наукової літератури дослідниця виділила:

- тести, в основі яких покладено досягнення результатів, які є аналогом класичних тестів інтелекту, розглянутому у соціальному контексті (Тест Соціального Інтелекту Джорджа Вашингтона (George Washington Social Intelligence Test) GWIST – Гант (1928), Мосс (1931), Омвейк (1949) та

- Вудворд (1955); 6 факторний тест Соціального інтелекту – Дж. Гілфорд та М. О'Салліван (1966); Тест триархічних здібностей Стернберга (Sternberg Triarchic Abilities Test) STAT – Р. Стернберг (1993));

- методи, засновані на власній самооцінці, які, зазвичай, найчастіше використовуються в дослідницьких цілях (Оцінка соціальних навичок у підлітків (Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters) MESSY - Метсон,

- Ротаторі та Генсел (1983); Рейтингова система оцінки соціальних навичок (Social Skills Rating System SSRS) – Грешем та Еліот (1990); Шкала виміру Соціального інтелекту Тромсе (The Tromsø Social Intelligence Scale) TSIS – Сілвера, Мартінуссен, Дал, 2001; методика діагностики «Комунікативних та організаційних схильностей» (КОС-2)); методи, засновані на оцінці з боку інших, тобто батьків, вчителів або однолітків («Шкала

соціальної компетенції» (Social Competence Scale (Parent Version), Corrigan, 2003), методика діагностики «Міжособистісних стосунків дитини» Рене Жия, 1959, методика оцінка частоти поведінкових проявів (Act Frequency Approach (AFA) Buss&Crak, 1983), методика діагностики міжособистісних та міжгрупових стосунків («Соціометрія», Дж. Л. Морено, 1951) [15, с.10].

Система методик, що застосовувались на діагностичному етапі, була визначена теоретичними передумовами, а також метою і завданнями дослідження. Розроблена нами програма діагностичного дослідження передбачала наступну діагностичну батарею: методика «Дослідження соціального інтелекту» Дж. Гілфорда та М. Саллівена (додаток А),

Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл) (додаток Б), методика «КОС2» (додаток В).

Надамо короткий опис методик, які були обрані у процесі проведення дослідження. Зазначимо, що всі обрані для проведення основного етапу дослідження методики стандартизовані, тобто володіють достатніми показниками надійності та валідності. Зарубіжні методики адаптовані для використання в Україні.

Для діагностики когнітивного критерію соціального інтелектунами обрана методика «Дослідження соціального інтелекту» Дж. Гілфорда та М. Саллівена [17], яка дозволяє вимірювати як загальний рівень соціального інтелекту, так і складові здатності до розуміння поведінки.

Методика дослідження соціального інтелекту складається з 4 субтестів:

субтест № 1 «Історії з завершенням», субтест № 2 «Групи експресії», субтест № 3 «Вербальна експресія», субтест № 4 «Історія з доповненням». Субтести призначені на виявлення чотирьох здібностей в структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворенні результатів поведінки (CBC, CBS, CBT, CBI). Два субтести у своїй факторній структурі мають також значення до здібностей розуміти елементи і відношення поведінки (CBU, CBR). Три субтести складені на вербальному стимульному

матеріалі і один субтест – вербальний. Стимульний матеріал являє собою набір із чотирьох тестових зошитів. Кожний субтест має 12-15 завдань.

Методика відноситься до категорії об'єктивних тестів, тобто у кожному завданні є одна вірна відповідь. Сума балів за всіма субтестами є композитною оцінкою і вказує на загальний рівень розвитку соціального інтелекту. Сутність композитної оцінки, яка виражена у стандартних балах, визначається за допомогою таблиці і ключа до методики.

1. Пізнання результатів поведінки – субтест № 1 «Історії із завершенням»: 14 картинок із ситуаціями з повсякденного життя. Цей субтест оцінює здатність передбачати наслідки поведінки, заохочувати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), прогнозувати події, опираючись на розуміння почуттів, думок, намірів учасників комунікації.

2. Пізнання класів поведінки – субтест № 2 «Групи експресії»: 15 картинок із зображеними позами, жестами, мімікою, тобто виразними рухами, що відображають певний стан людини. Даний субтест оцінює здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами, мімікою, позами, жестами.

3. Пізнання утворень поведінки – субтест № 3 «Вербальна експресія»: 12 фраз – ситуацій спілкування із трьома варіантами відповідей, з яких один набуває іншого сенсу. Даний субтест оцінює високу чутливість до характеру та відтінків людських взаємостосунків, що допомагає швидко і правильно розуміти те, що люди кажуть один одному.

4. Пізнання систем поведінки – субтест № 4 «Історії із доповненням»: 14 історій, кожна з яких складається із восьми картинок. Одна картинка із восьми пропущена. Даний субтест оцінює здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, уміння аналізувати складні ситуації взаємодії людей.

Опрацювання результатів відбувається за допомогою ключа: за кожне співпадіння із ключем нараховується один бал.

Після отримання «сирих» балів вони переводяться у стени і вираховується бал композитної оцінки, де:

- 0-12 відповідає 1 балу (низький рівень);
- 13-26 відповідає 2 балам (нижче середнього рівень);
- 27-37 відповідає 3 балам (середній рівень);
- 38-46 відповідає 4 балам (вище середнього рівень); 47-55 відповідає 4 балам (високий рівень).

Отримана композитна оцінка характеризує певний рівень загального показника соціального інтелекту респондентів.

Час проведення субтестів обмежений, в загальному із врахуванням інструкції він складає 30-35 хвилин. В залежності від цілей дослідження методика допускає як проведення повної батареї, так і використання окремих субтестів.

Діагностика емоційного критерію буде відбуватися за допомогою методики «емоційний інтелект» Н. Холла (The Emotional Intelligence SelfEvaluation), що спрямована на виявлення здібностей до розуміння відношень особистості, її внутрішніх переживань, які можуть відтворюватися в емоційній сфері, а також для розпізнавання здатності людини керувати своїми та чужими емоціями на основі прийняття відповідних рішень.

Методика Н. Холла складається з 30 тверджень і містить 5 шкал: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія та розпізнавання емоцій інших людей. За ключем методики визначаються шкали:

- шкала 1 – пункти 1, 2, 4, 17, 19, 25;
- шкала 2 – пункти 3, 7, 8, 10, 18, 30;
- шкала 3 – пункти 5, 6, 13, 14, 16, 22;

шкала 4 – пункти 9, 11, 20, 21, 23, 28;

шкала 5 – пункт 12, 15, 24, 26, 27, 29.

Шкала відповідей є шестирівневою та включає такі варіанти відповідей: повністю не погоджуюсь, в основному не погоджуюсь, частково не погоджуюсь, частково погоджуюсь, в основному погоджуюсь, повністю погоджуюсь. За кожною шкалою вираховується сума балів з урахуванням відповідного знака (+ або –). Чим більша плюсова сума балів, тим більше виражений цей емоційний прояв.

Для діагностики поведінкового критерію обрана методика діагностики комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) [24], яка спрямована на виявлення вміння чітко і швидко встановлювати ділові та товариські контакти з людьми, розширювати контакти, брати участь у колективних заходах, вміння впливати на людей, виявляти ініціативу та ін.

Методика містить 40 запитань, на кожне з яких потрібно надати відповідь «так» чи «ні». Для кількісної обробки даних використовуються «дешифратори», у яких поставлені ідеальні відповіді, що у максимальному ступені відбивають комунікативні та організаторські схильності. Коефіцієнт (К) комунікативних або організаторських схильностей визначається відношенням кількості відповідей, що співпадають з ключем до максимально можливого числа 20. Для цього використовують формулу: $K = n/20$, де К – величина оцінного коефіцієнта; n – кількість співпадаючих з дешифратором відповідей. Для стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників К відповідає визначена оцінка.

Сума балів від 1 до 4 розглядається як низький рівень комунікативних та організаційних здібностей; 5-8 – рівень комунікативних та організаційних здібностей нижчий за середній; 9-12 – середній рівень; 13-16 – високий рівень; 17-20 – найвищий рівень.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження соціального інтелекту у студентів-психологів

Згідно з метою дослідження з'ясування рівня розвитку соціального інтелекту психологів та плану емпіричного дослідження була визначена база і учасники дослідження. У дослідженні взяли участь 6 психологів.

Психологи достатньо ініціативні, активно контактують з однокурсниками, викладачами, задоволенням беруть участь у позакласних заходах і волонтерському русі на допомогу ЗСУ та тимчасовим переселенцям.

Респондентам було запропоновано пройти методику «Дослідження соціального інтелекту» Дж. Гілфорда та М. Саллівена. Для цього був розданий стимульний матеріал та надана необхідна інструкція.

Кожен субтест виконувався по черзі.

Субтест 1 «Історії з завершенням». Респондентам наголошувалась інструкція суть якої складалась з того, що у субтексті були зображені картинки з життєвими ситуаціями, які відбуваються з персонажами Барні, його дружиною, маленьким сином і друзями. Ситуації відбуваються вдома чи в кафе. На бланках ліворуч розміщений малюнок зі зображенням ситуації. Респондентам необхідно визначити почуття і наміри діючих персонажей та обрати серед запропонованих малюнків, що знаходяться праворуч, той, що демонструє правдоподібний варіант продовження чи закінчення ситуації.

У кожному завданні респонденти мають зпрогнозувати, що відбудеться після ситуації, яка зображена зліва зважаючи на почуттях і намірах персонажів.

На виконання субтесту надається 6 хвилин. За одну хвилину респондентів попереджають про закінчення роботи. Пропонується респондентам працювати швидко, не витратити багато часу на одне завдання. До важких завдань можна повернутись наприкінці. Однак будь-якому випадку потрібно надати відповідь, навіть якщо не впевнений у правильному виборі.

Після виконання першого субтексту перешли до виконання другого.

Субтест 2 «Групи експресії». Психологам наголошувалась інструкція до виконання, що містила такий зміст: В цьому субтесті праворуч на картинках зображені жести, міміка, пози, що відбивають стан людини. Кожне завдання містить чотири таких малюнків. Респонденти повинні обрати той, який підходить до групи з трьох малюнків ліворуч, той що відбиває схожий стан людини. Номер обраного малюнка необхідно помітити на Бланку відповідей.

На виконання субтесту відводиться 7 хвилин. За хвилину до закінчення роботи респондентів попереджають про закінчення роботи. Працювати пропонується швидко, як і у першому субтексті можна повертатись до складних завдань і обов'язково надати відповідь. Пропонувалось надати запитання, якщо вони є. Почати роботу можна тільки після команди «Почали».

Позакінченню роботи над субтекстом 2 перешли до виконання наступного – субтесту 3.

Субтест 3 «Вербальна експресія». Надавалась інструкція для виконання. У ліворуч субтесту написана фраза, яку говорить одна людина іншій. Праворуч наведені три ситуації спілкування і лише в одній є фраза що наведена ліворуч не має змісту. У кожному завданні потрібно обрати таку ситуацію спілкування, у якій фраза ліворуч набуває іншого значення, тобто буде сказана з іншим наміром, ніж у двох інших ситуаціях.

На виконання субтесту надається 5 хвилин. Інші вимоги ідентичні попереднім субтестам.

Після завершення роботи над субтекстом 3 перешли до виконання субтесту 4.

Субтест 4 «Історії з доповненнями». Перед початком роботи були надані інструкції. В цьому субтексті зображені картини історії про Фердинанда, його дружину і маленьку дитину. Він працює начальником, тому в ситуаціях беруть участь його товариші по службі. Кожне завдання складається з восьми картинок. Чотири верхні картини відбивають визначену історію, що відбувається з Фердинандом. Одна з цих картинок пропущена. Респондентам потрібно обрати серед чотирьох малюнків у нижньому рядку

той, що при перестановці на місце порожнього квадрата вгорі буде доповнювати історію з Фердинандом за змістом. Якщо буде обраний правильний малюнок, то змістісторії цілком проясниться, почуття і наміри діючих у ній персонажів стануть зрозумілими. Отже, у кожному завданні необхідно знайти малюнок, що доповнює історію про Фердинанда за змістом.

На виконання субтесту дається 10 хвилин. Інші вимоги ідентичні попереднім субтестам.

Після виконання завдання кожного субтесту бланки збирались, а позакінчення всіх субтестів ми подякували за участь і були надані пояснення щодо подальшого проведення дослідження.

Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл) та методика «КОС-2» проводилися у наступні дні на базі сервісу Google Forms за допомогою мережі Інтернет.

У Google Forms ми розмістили опитувальники. Посилання розіслали на електронну пошту респондентам з детальною інструкцією до виконання. Нами було обрано саме такий вид опитування респондентів з урахуванням умов безпеки, можливостей не стабільності електроенергії та Інтернету, а також для більшої зручності заповнення ними бланків. Це надавало можливість старшокласникам пройти методики в комфортній для них обстановці, в зручний час та в звичних умовах. Часових обмежень на проходження методик нами надано не було. Кожен респондент виконував завдання методик стільки часу, скільки це потребувало їх завершення, але дедлайн виконання завдання було третій день після його отримання.

Після опитування психологам за допомогою бази сервісу Google Forms обробили результати, які надали в наступному розділі.

Висновки до розділу 2

У розділі репрезентовано план емпіричного дослідження для вивчення стану розвитку соціального інтелекту психологів, що передбачав: визначення і обґрунтування критеріально-діагностичної бази дослідження, що дозволить дослідити стан розвитку соціального інтелекту психологів, проведення емпіричного дослідження, здійснення обробки отриманих емпіричних даних.

З'ясовано, що у дослідженні соціального інтелекту виокремлюються критерії, що є його структурними компонентами: когнітивний, емоційний та поведінковий.

Здійснено огляд методик для дослідження основних компонентів соціального інтелекту.

Для проведення емпіричного дослідження обрані діагностичні методики: «Дослідження соціального інтелекту» (Дж. Гілфорд, М. Саллівен), Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Холл), методика «КОС-2».

Визначена база і учасники дослідження. У дослідженні взяли участь 6 психологів.

Організація проведення діагностичного етапу дослідження передбачала змішаний формат: офлайн та базі сервісу Google Forms за допомогою мережі Інтернет.

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

3.1. Соціально-психологічна підготовка студентів-психологів

Результати аналізу методики «Дослідження соціального інтелекту» Дж. Гілфорда та М. Саллівена дозволяють виявити певні тенденції, характерні для прояву соціального інтелекту психологів. Наочно одержані результати подано на рис. 3.1.

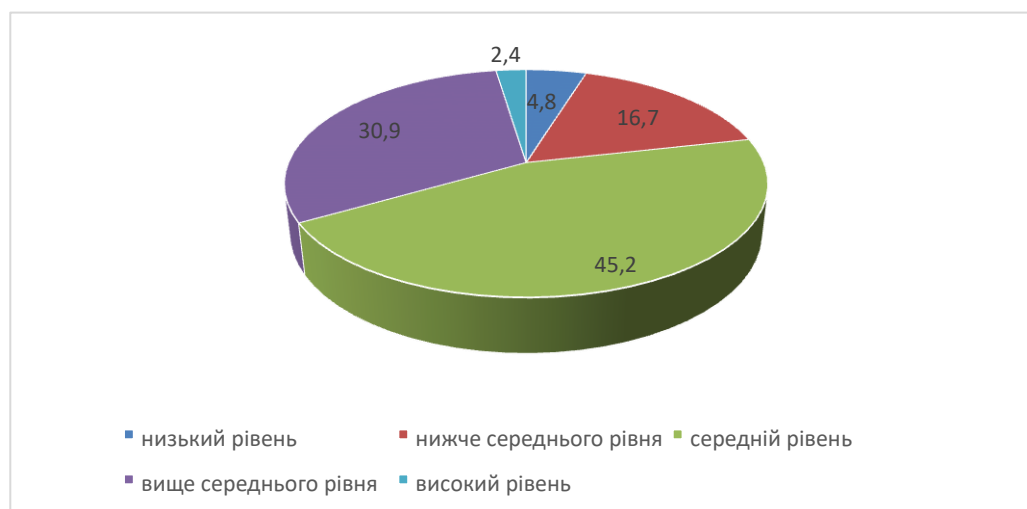

Рис. 3.1. Діаграма рівнів соціального інтелекту майбутніх психологів

Як видно з діаграми, переважна більшість респондентів виявили середній рівень соціального інтелекту – 45,2%, низький рівень виявився у 4,8% респондентів, нижче середнього рівня – 16,7%, вище середнього рівня – 30,9%, а високий рівень соціального інтелекту притаманний тільки 2,4% респондентів. Можемо припустити, що більшість старшокласників не завжди успішно взаємодіють, не прагнуть до психологічної близькості у спілкуванні, мають певні труднощі у порозумінні з іншими, у прогнозуванні поведінки, події, намірів. Вони виявили не достатньо виражений інтерес до пізнання себе та не достатньо розвинену здібність до рефлексії.

Результати діагностування емоційного критерію представлені у діаграмі розподілу респондентів за рівнями прояву емоційного інтелекту (Діагностика «емоційного інтелекту» Н. Холла) представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Групові показники за діагностикою «Емоційний інтелект» Н. Холла

Рівні Шкали	Високий		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Емоційна обізнаність	10	23,8	20	47,6	12	28,6
Управління своїми емоціями	6	14,3	22	52,4	14	33,3
Самомотивація	5	11,9	19	45,2	18	42,9
Емпатія	12	28,6	24	57,1	6	14,3
Управління емоціями інших людей	8	19,0	22	52,4	12	28,6

З таблиці 3.1. бачимо, що за шкалою емпатія найбільший показник середнього рівня – 57,1% та високого рівня – 28,6%, за шкалами управління своїми емоціями та управління емоціями інших людей також чітко переважає середній рівень – по 52,4% кожна. За шкалою самомотивація найвищий показник низького рівня – 42,9% та найменший показник високого рівня – 11,9%. Наочні результати представлені на рисунку 3.2.

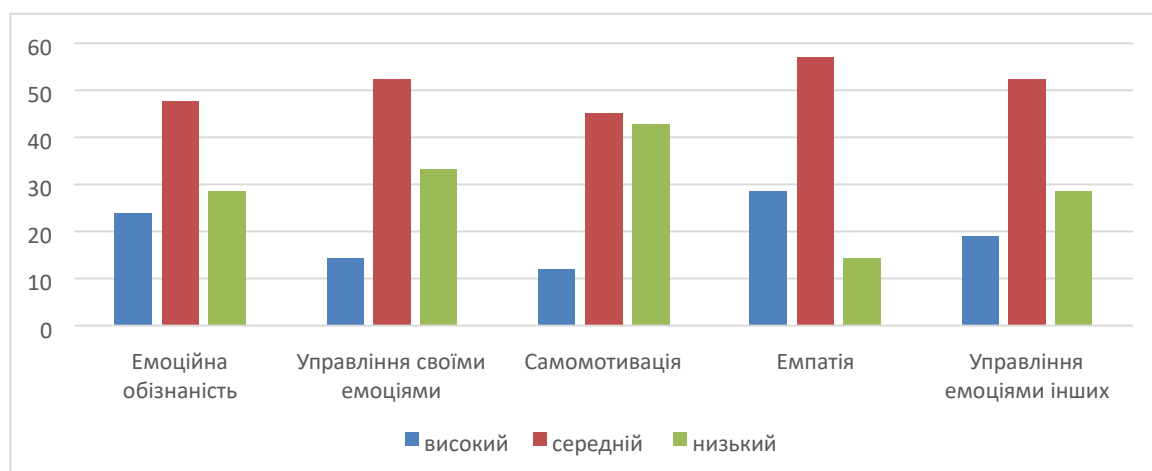

Рис.3.2. Групові показники за діагностикою «Емоційний інтелект» Н. Холла

Як видно з діаграми рис. 3.2. переважає середній та низький рівні визначених шкал. Розглянемо шкали більш детально.

За шкалою «емоційна обізнаність» середній рівень виявився майже у половині респондентів – 47,6%, достатньо високий показник демонструє низький рівень – 28,6%. Це може означати, що переважна більшість респондентів не досить добре розуміється на власних емоціях, вони важко ідентифікують, називають та інтерпретують свої емоційні прояви. У тих, хто показав низький рівень емоційної обізнаності є певні проблеми зі словником емоцій, розмежуванням своїх переживань на продуктивні і ті, що заважають взаємодіяти психологів, що увійшли до середнього рівня, дещо кращі успіхи в розумінні свого внутрішнього світу та розпізнаванні емоцій, але вони також мають труднощі розбиратися в цьому. Високий рівень прослідковується у 23,8% опитаних, що виявляє їх гарні вміння оцінювати інтенсивність своїх емоцій, можливість визначити їхній вид та вплив на свою поведінку. Вони також можуть розпізнавати стани, в яких перебувають інші люди й інтерпретувати їхні переживання, оскільки досягли високого рівня розвитку емоційної обізнаності.

Шкала «управління своїми емоціями» показує, що ці вміння виявили на середньому рівні більша половина групи респондентів – 52,4%. Про них можна сказати, що вони мають базові навички стримування небажаних емоційних проявів, однак, не завжди можуть оволодіти собою, контролювати власні емоції. Більше третини групи, тобто 33,3% респондентів виявили відсутність контролю власних емоцій, зокрема вони не можуть справлятися з собою та діяти не під впливом своїх емоцій. Безперечно, цим старшокласникам необхідно розвивати і вдосконалювати вміння контролювати власні емоції і їх вплив на відношення з оточенням. З діаграми 3.2. бачимо, що тільки 14,3% респондентів виявили високий рівень управління своїми емоціями, що свідчить про вміння вирішувати проблемні ситуації без емоційних впливів.

За шкалою «самотивація» виявилися найгірші результати. Тут істотно переважають середній і низький рівні – 45,2% та 42,9% відповідно. Такі результати свідчать про труднощі усвідомлювати власні реальні потреби, визначати і ставити цілі та досягати їх, а якщо, навіть мають уявлення про справжню ціль, то не завжди вона є поштовхом для її реалізації. Ці старшокласники зорєнтовані, переважно, на зовнішні фактори, тобто схвалення інших, суспільне визнання, приєднання до групи, не бути «білою вороною» тощо. Тільки 11,9% респондентів, що виявили високий рівень самотивації, здатні досягати своєї мети через перешкоди, втілювати свої бажання в життя, підкріплюючи свої сили лише внутрішньою мотивацією.

Шкала «емпатія» демонструє найвищі результати у порівнянні з іншими шкалами. Так, високий рівень – 28,6% респондентів мають розвинену здатність до розпізнавання емоцій інших людей, можуть оцінювати їхній емоційний стан за невербальними сигналами, а також може виражати співчуття та розуміння оточуючим. 57,1% психологів виявили середній рівень емпатії, що може означати про здатність їх до взаємодії з іншими, проте вони не завжди відчувають задоволеність нею, оскільки їм складно розпізнати істинні почуття оточуючих, що не дає відчути іншу людину, через це не завжди вірно їх інтерпретують. Низький рівень у 14,3% респондентів свідчить про те, що вони не вміють розбиратися в почуттях інших людей, вони більше сконцентровані на собі, їм не дуже цікаві інші.

Шкала «управління емоціями інших» виявила такі вміння у більшості майбутніх фахівців на середньому рівні – 52,4%. Ці результати свідчать про можливість респондентів зрозуміти ситуацію, оцінити емоційний стан людини і взаємодіяти з нею, проте це не зовсім і не завжди їм вдається. Можливо це залежить від співрозмовника, події, обставин та настрою. У 28,6% респондентів ця здатність виявилась на низькому рівні, тобто їм важко впливати на почуття інших, вони, як правило, ігнорують цей аспект спілкування, оскільки не мають чіткого уявлення як потрібно себе поводити. Протиріч цієї групи психологів 19% респондентів здатні зрозуміти іншого,

скерувати його емоційні прояви, адже вони на високому рівні володіють вміннями управляти емоціями інших людей.

Отже, одержані результати засвідчили недостатній рівень емоційної складової соціального інтелекту майбутніх психологів.

Результати методики КОС-2, за допомогою якої діагностувався поведінковий критерій представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати методики КОС -2

Рівні Уміння	Високий	Середній	Низький
Комунікативні	18 %	65 %	17 %
Організаторські	15 %	57 %	28 %

Як бачимо з таблиці 3.2. середній рівень організаторських і комунікативних схильностей (ОЗ – 57%, КЗ – 65%), низький рівень – ОЗ – 28%, КЗ – 17%), високий рівень – ОЗ – 15% КЗ – 18%. Для наочності результати представлені у діаграмі 3.3

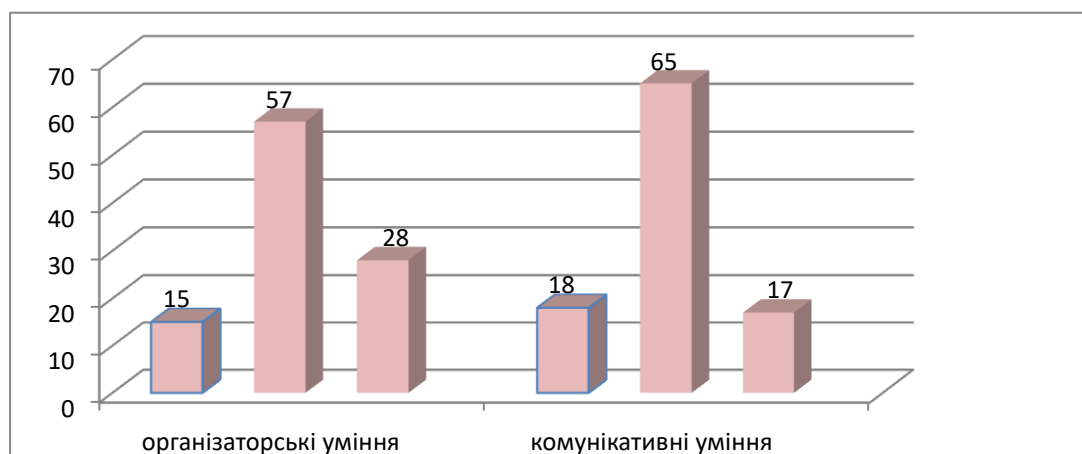

Рис.3. 3 Діаграма прояву організаторських і комунікативних

Рис.3.3. Діаграма прояву організаторських і комунікативних умінь майбутніх психологів

Аналіз результатів засвідчив, що більшість психологів виявили середній рівень контактності, що може свідчить про певні складнощі у взаємодії, у

розумінні і прогнозуванні поведінки, не завжди можуть бути відкритими і досягати цілей у спілкуванні, не зовсім розуміють власні емоції та емоції інших.

Отже, одержані результати емпіричного дослідження свідчать переважно про недостатній рівень соціального інтелекту психологів, що потребує цілеспрямовану роботу педагогів з його розвитку.

3.2. Практичні рекомендації для підвищення соціального інтелекту

1. Прокачайте соціальну сприйнятливість
Основа соціального інтелекту – емпатія або “соціальна сприйнятливість”. Ключ до розвитку цієї навички лежить у тому, щоб вийти за рамки свого егоїзму і звернути увагу на інших людей. Ба більше, краще не просто звернути на них увагу, а сконцентруватися на тому, що робить об’єкт вашого спостереження, як він це робить, навіщо він це робить тощо. Нам, жителям мегаполісів, тренуватися в цьому досить просто – спускайтеся в метро і не поспішайте втикатися в смартфон з АП. Постарайтеся уявити, куди вони їдуть, які думки в них у голові. Поспостерігайте за їхньою мімікою: які емоції в цей момент вони відчувають? Постарайтеся уявити, як ця людина розмовляє з іншими, про що сперечається, як при цьому проявлятимуться її емоції. Згодом ви раптом зрозумієте, що зморшки на обличчі об’єкта вашої уваги доволі швидко почнуть самі собою оживати у вашій уяві та “оживляти” спокійне обличчя посмішкою або незадоволеною гримасою.

2. Вчіться розбиратися в мові тіла
Сучасна людина – істота доволі потайлива, тому для того, щоб краще розбиратися в тому, що людина відчуває і які думки в неї в голові, непогано навчитися читати “мову тіла”. Тут можна не винаходити велосипед і прочитати книжку Алана Піза “Серія “А і Б = Формула успіху””. Ну або як коротку “шпаргалку” – 75 ознак мови тіла за Максом Еггертом.

3. Вчіться читати емоції по обличчю. Згідно з анатомічним атласом, у нас на обличчі 57 м'язів. Завдяки цьому наше обличчя саме по собі є потужним інструментом для комунікацій, причому мова міміки зародилася ще до того, як у результаті еволюції розвинувся мовленнєвий апарат. Відповідно і навички читання по обличчю лежать у нашій генетичній пам'яті глибше, ніж лінгвістичні “надбудови”, що робить їх більш універсальними. Якщо ви дивилися серіал, знятий за мотивами книжки Пола Екмана “Обмани мене”, або навіть читали саму книжку, то за якийсь час ви почнете помічати, що більша частина спостережень професора Каліфорнійського університету дуже схожа на правду.

4. Вчіться чути. Слухати вміють більшість людей, однак от чути – далеко не всі. Слухаючи співрозмовника, постарайтеся не просто вивуджувати тільки цінну для вас інформацію (як ви це зазвичай робите), а уявляти через цю розповідь ту реальність, у якій живе ваш візаві. Не бійтеся ставити навідні запитання і доповнювати цю реальність новими деталями. Через деякий час ви будете здивовані тим, що в очах співрозмовника ваш авторитет почне зростати. Чому? Адже ви нічого йому не розповіли, а тільки слухали і ставили навідні запитання!

5. Настрій людей – дуже корисний індикатор для визначення своєчасності того чи іншого соціального впливу, необхідного вам. І навичка швидкого визначення настрою іншої людини за уривчастими, на перший погляд, відомостями, допоможе вам оперативно скоригувати вашу поведінку. Згадайте, як у дитинстві за гучним грюканням дверей і незадоволеним покашлюванням у коридорі ви дізнавалися, в якому настрої прийшов ваш батько. Вам вистачало лише кількох непрямих ознак, щоб зрозуміти, чи варто давати щоденник із двійкою на підпис, чи зачекати, доки батько повечеряє та подобрішає. Комбінація навичок, прокачаних у читанні емоцій і мови тіла, вміння слухати дадуть вам змогу з високою точністю визначити настрій потрібної вам людини.

6. Прокачайте свій акторський талант Після того як ви трохи опануєте все перераховане вище, починайте розвивати свої акторські таланти. Бо однією з важливих навичок соціального інтелекту є здатність пристосовуватися, підлаштовуватися під оточення.

7. І не варто тут цитувати відому пісню Макаревича “Одного разу світ прогнеться під нас” – якщо наша мета полягає в тому, щоб навчитися керувати соціумом навколо себе, то здатність правдиво грати потрібну в даний момент роль стає незамінним інструментом. А вищезгаданий Гордон Олпорт і зовсім називав соціальне пристосування ключовим продуктом соціального інтелекту. Ви можете бути більшу частину свого життя брутальним мачо, але якщо вам треба заспокоїти дівчинку, яка втратила своїх батьків у натовпі торгового центру, то вам доведеться дістати з глибин своєї душі рожевого поні і дати цій дівчинці побачити його.

8. Навчіться керувати своїми емоціями. Ті, хто захоплюється фотографією, напевно, помічали, що за кілька тисяч кадрів з’являється цікавий феномен – ви починаєте дивитися на світ, який вас оточує, ніби через видошукач фотоапарата, оцінювати, наскільки ця “картинка” цікава не тобі, а твоїм друзям або знайомим. Так от, з вашими емоціями треба навчитися робити те саме. Якщо раптом ви відчули, що гнів, лють, заздрість, скорбота або інше сильне почуття, яке ви хотіли б узяти під контроль, починає проявлятися, змістіть центр сприйняття реальності та погляньте на себе збоку (“А хто це такий гнівний з такими смішно зморщеними губами?”).

Погляньте на джерело цієї емоції – приміром, на таксиста, який викликав лють, вклинився у ваш ряд без поворотників і ледь не зніс вам половину бампера – і уявіть, як він втягнув голову в плечі, чекаючи вашої негативної реакції. Вам стане легше. Якщо ж хтось навмисно спровокував у вас ту чи іншу емоцію (приміром, є люди, які спеціально влаштовують емоційні “гойдалки”, щоб дізнатися, що за людина перед тобою – їм так простіше спілкуватися), то розберіться, навіщо цій людині знадобилося викликати ваш гнів (жалість, страх або сміх). Можливо, вам із нею не по дорозі? Не варто забувати, що

емоції – чудовий інструмент для маніпуляцій. Але перш ніж вчитися з їхньою допомогою маніпулювати іншими, переконайтеся, що свої емоції ви тримаєте під повним контролем.

9. Прокачайте навички публічних виступів. Людина, яка не посоромилася зробити доповідь на конференції, виголосити тост на весіллі або поставити незручне запитання на загальних зборах дачного кооперативу, щонайменше, на певний час заволоділа увагою кількох слухачів. А як максимум – зміг вкласти в їхні голови потрібні йому думки. Якщо ви боїтеся виступати публічно, то обов’язково пройдіть курси “Мистецтво презентації” або “Ораторське мистецтво”, яких зараз повно (як групових, так і індивідуальних). Тільки під час публічних виступів можна побачити, як хвилями змінюється настрій слухачів, які слова викликають сильні емоції, як змінюється увага тощо.

10. Грайте в “Мафію”, “Монополію”, покер та інші “соціальні” настільні ігри. Незва жаючи на гадану “несерйозність” цього методу прокачування соціального інтелекту, саме в настільних іграх характери людей починають “грати фарбами”, а якщо гра відбувається у невимушеній обстановці та з деякою (помірною) кількістю алкоголю, то, окрім веселого настрою, ви отримаєте ще й цілий набір соціальних навичок із читання емоцій, визначення брехні за непрямими ознаками, приховування власних емоцій [18].

Висновок до третього розділу

Одним із ефективних шляхів підвищення рівня розвитку СІ спеціалістів виступає розробка і впровадження у психолого-педагогічну практику спеціальних освітньо-розвивальних програм. Їхня доцільність підтверджується результатами апробації тренінгу “Розвитку соціального інтелекту”. Отримані дані показали, що у досліджуваних достовірно підвищились показники як композитної (загальної) оцінки СІ, так і окремих його індикаторів: здатність до адекватного прогнозування перебігу ситуації соціальної взаємодії та здатність виявляти причини й наслідки ситуації

залежно від її контексту. Розв'язання розглянутої проблеми вимагає подальших комплексних досліджень, оскільки вміння легко й продуктивно взаємодіяти з людьми, успішно встановлювати міжособистісні стосунки великою мірою обумовлює соціальну адаптацію та самореалізацію особистості.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку психологічної науки вивчаються наступні аспекти СІ.

СІ як особлива здатність відмінна від відомих видів інтелекту (вербального, просторового, математичного та ін.), але така, що корелює з ними; це вид пізнання, який відрізняється специфікою свого об'єкта (Дж. Гілфорд, Д. Кітінг, Н. Кентор, Р. Стернберг, В. Штерн, М.Форд, М.Тісак, Н.Кудрявцева, Д.Ушаков).

СІ як один з аспектів емоційного інтелекту (Г.Гарднер, Н.Коврига, Е.Носенко, Е.Торндайк).

СІ як компетентність у сфері соціального пізнання (Р.Стернберг); як аспект соціально-психологічної компетентності (Л.Лєпіхова, А.Мудрик); як прояв комунікативної компетентності (, Ю.Ємельянов, О.Капустіна).

СІ – це не стільки здібності, скільки комплекс знань, умінь й навичок, набутих протягом життя (Г.Айзенк, Г.Олпорт, Р.Селман, М.Холодна).

Новим аспектом у вивченні СІ є виокремлення його комунікативно-особистісного потенціалу (В. Куніцина, О.Лобанов), котрий розуміють як комплекс властивостей, що полегшують чи утруднюють процес спілкування.

Функціонування СІ визначають: соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, соціальні уявлення (В. Лабунська, Д. Майєрс).

Аналіз теоретичних та експериментальних досліджень показав, що у психологічній науці СІ – це поняття, котре досі не має однозначного тлумачення. Водночас у визначеннях цього явища можна знайти ряд спільних моментів: 1) СІ тлумачиться як здібність, отже він пов'язаний з певною діяльністю та виступає особистісним утворенням; 2) предметом цих здібностей виступає встановлення послідовності між подіями, в яких діючими особами є людина та її соціальне оточення; 3) в якому б контексті не змальовувався СІ, він описується як складне структурне утворення, що включає ряд здібностей.

У нашій роботі СІ розглядається як гетерогенна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленнєвих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуацій взаємодії та соціального досвіду.

Спираючись на наведені вище дослідження, можна обґрунтувати структуру СІ представників комунікативних професій, яка складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційного, комунікативно-організаційного.

Особливого інтересу набуває з'ясування ролі СІ в професійній діяльності майбутнього психолога. Дослідження соціально-психологічних та фахових вимог до майбутнього спеціаліста комунікативних професій детально представлені в роботах О. Бондаренка, М. Варбан, Ж. Вірної,

Ф. Зеєра, Н. Коломінського, С. Максименка, В. Панка.

Увага вчених до проблеми СІ в контексті підготовки майбутнього психолога у ВНЗ пояснюється рядом невирішених проблем, зокрема: 1) відсутністю загальноприйнятого уявлення про місце СІ у системі професійно-важливих якостей, оскільки в більшості переліків він представлений імпліцитно; 2) відсутністю ефективних засобів гармонійного розвитку особистості психолога, які б поєднували високий рівень академічної підготовки і надбання практичних навичок СІ; 3) недостатньою обґрунтованістю зовнішніх і внутрішніх умов та факторів становлення СІ тощо.

Таким чином, на сучасному етапі вивчення особистості психолога недостатньо розкритими залишаються проблеми концептуалізації, феноменології та онтології соціального інтелекту; майже відсутні дослідження, присвячені виявленню взаємозв'язку індивідуальних характеристик фахівця та успішності його діяльності; наявні роботи про роль загального інтелекту в структурі професійно-важливих якостей фахівців професій типу “людина – людина”, в той час як інші види інтелекту, зокрема й соціальний, залишаються за межами наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросук І. В. Науково-методичний супровід підготовки суб'єктів навчального процесу до педагогічної взаємодії / Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: за заг. Ред. В. О. Радкевич. Київ, 2021. С. 35-37.
2. Алфімов Д. В. Особистісно орієнтована технологія виховання лідерських якостей школярів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2022. С. 27-36
3. Алфімов Д. В. Структурно-змістовний компонент поняття технології. Режим доступу: URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN15/11advkpt.pdf>.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. Посіб. Київ. ІЗМН, 2021. 204 с.
5. Братаніч Б. В., Куций А. М., Романенко М. І. Міждисциплінарне розуміння предметності соціального інтелекту. Грані: науковотеоретичний альманах. 2023. Т. 22.№ 1. С. 50-56.
6. Буркова Л. Структурний підхід до поняття педагогічної тенології URL : <http://eprints.zu.edu.ua/2190/1/10.pdf>
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. І голов. Ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : Перун, 2023. 1728 с.
8. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка та чинники розвитку. Київ, 2022. 307 с.
9. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро, 2023. 360 с.
10. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ. Либідь, 2021. 376 с.
11. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект педагога: монографія. Київ: ПринтХауз, 2023. 532 с.

12. Інтерактивні технології: теорія та методика. Посібник для викладачів ПТУ, коледжів та всіх тих, хто цікавиться застосуванням інтерактивних технологій у навчальному процесі задля його вдосконалення. Колектив авторів: Пометун О. І., Побірченко Н. С., Коберник Г. І., Комар О. А., Торчинська Т. А. Умань-Київ, 2023. 94 с.
13. Інтерактивні методи навчання: навч. Посібник. За заг. Ред. П. Шевчука і П. Фенриха. Щепін: Вид-во WSAP, 2022. 170 с.
14. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. Дис. ... д-ра. Пед. Наук : 13.00.07 Київ, 2021. 38 с.
15. Каплуненко Я. Ю. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій: автореф. Дис. ... канд. Психол. Наук : 19.00.01 Київ, 2021. 24 с
16. Карсканова С. В. Розвиток соціального інтелекту майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки. Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: Педагогічні науки. Вип. 1.45. 2022. С. 59-63. Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdup_2014_1.45_15.pdf3.
17. Козляковський П. А. Загальна психологія. Режим дотупу: URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/160/41.pdf>
18. Лук'янова К. Соціальний інтелект у контексті формування професійної компетентності майбутнього соціального педагога. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки», № 5. 2024. С. 87-92.
19. Любочкіна Г. Розуміння соціального інтелекту в науці. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : зб. Наук. Пр., 2023. Випуск 884. № 1. С. 52-58.

20. Ляховець Л. О. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки». Вип. 114. 2023. 128–133 с. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/VchdpuPH_2013_114_28.pdf.
21. Мартиненко С., Хоружа Л. Загальна педагогіка. Навч. Посіб. МАУП, Київ, 2021. 176 с.
22. Матеюк О., Суходоля Ю. Соціальний інтелект: психологічний феномен та теоретична проблема. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2023. Випуск 11. С. 113-123.
23. Мельник А. А. Розвиток соціального інтелекту дітей шкільного віку засобами корекційно-розвивальної програми. Вісний Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2022.. Вип. 45 (1). С. 163-175.
24. Методика діагностики комунікативних і організаторських схильностей «КОС-2». Режим доступу: URL: https://inv.vntu.edu.ua/ukr/index.php?option=com_content&view=article&id=736:test-otsinka-komunikabelnosti-ta-orhanizatorskykh-zdibnostei-zkliuchem&catid=41&Itemid=967
25. Миронюк Є. В. Визначення та історія розвитку поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2023. № 7. С. 452-461. Режим доступу: URL: <https://cutt.ly/zYfIOxm>.
26. Мищенко С. Г. Методичний супровід професійного зростання викладача. Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2024. С. 238-243.
27. Недозим І. В. Психологічні концепції «соціального інтелекту». Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки». № 1. 2023. С. 111-115. Режим доступу: URL: <https://cutt.ly/dYfIZHy>

28. Новська О. Р., Клубкова С. А., Роль соціального інтелекту в контексті хормейстерської підготовки майбутніх фахівців у галузі музичної освіти. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 38. С. 41-44.
29. Ожубко Г. В. Психологічні засоби формування соціального інтелекту в майбутніх менеджерів: автореф. Дис. ... канд. Психол. Наук : 19.00.07. Харків, 2022. 19 с.
30. Олійник Н. Ю. Вплив соціального інтелекту на особливості міжособистісних конфліктів у період юнацтва. Концепція сучасної фармації та медицини: розвиток біохімії, біотехнологій та біомедичної інженерії: Матеріали I Міжнародної спеціалізованої наукової конференції. Вінниця, 2021. С. 30-35.
31. Орап М. О. Методологія і методика дослідження соціального інтелекту дітей шкільного віку. Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості : монографія / [за ред. : С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова]. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. С. 45-67.
32. Пилипенко Н. Г. Теоретичні аспекти дослідження проблеми соціального інтелекту: Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України «Проблеми сучасної психології». 2022. Вип. 9. С. 296-304.
33. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. К. : Вид. Дім «Слово», 2024. 616 с.
34. Про освіту : Закон України від 2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 27.10.2022.   Режим   доступу: URL
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519/page#Text>
35. Руда Н. Л. Соціальний інтелект психолога як чинник професійної діяльності. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. 2022. Т. 2, Вип. 9. С. 202-205.

36. Руденко С. В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності : автореф. Дис. ... канд. Психол. Наук : 19.00.01. Київ, 2024. 19 с.
37. Сасько О. О. Психолого-педагогічні умови розвитку соціального інтелекту у студентів, схильних до адитивної поведінки : автореф. Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2022. 20 с.
38. Сидоренко В. Науково-методичний супровід професіогенезу педагогічних працівників: Інноваційні напрями. Функції, акметехнології. Післядипломна освіта в Україні. 2023. № 2. С.39-46. Режим доступу: [URL:http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/2_2_016/%D0%A1%D0%98%D0%94%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf](http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/2_2_016/%D0%A1%D0%98%D0%94%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf)
39. Сисоєва С. О. Педагогічні технології: коротка характеристика сутнісних ознак. Педагогічний процес: теорія та практика. 2024. № 2. С. 127-129. Режим доступу: [URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1815/1/S_Sysoeva_PPTP_2_6_GI.pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1815/1/S_Sysoeva_PPTP_2_6_GI.pdf)
40. Ситнік С., Чебикіна О., Особливості міжособистісної взаємодії психологів з різним рівнем соціального інтелекту. Наука і освіта. 2023. №1. С. 41-48.